

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

СТУДИИ / STUDIA

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Том / Volume XXIV (2016),
Книжка / Issue 1

ЧИЙФДЪМЪТ КАТО ФЕНОМЕН. I. СЪЩНОСТ И МЯСТО В АНАЛИЗА НА ДЪРЖАВООБРАЗОВАТЕЛНИТЕ ПРОЦЕСИ. ВЪВЕДЕНИЕ В ПРОБЛЕМАТИКАТА

Стефан ЙОРДАНОВ

CHIEFDOM AS A PHENOMENON I. NATURE AND ROLE IN THE ANALYSIS OF THE STATE FORMATION PROCESSES. INTRODUCTION TO THE PROBLEMS

Stefan YORDANOV

Abstract: In this paper, an introductory hictoriographic study on the term *chiefdom* is offered, which without doubt is necessary in Bulgarian historical scholarship. Topicality of the problem is predetermined by the central place that this term and the socio-political reality, which it denominates, occupy in the terminological and theoretical apparatus through which the epoch of the so-called Politogenesis – i.e. the time of starting and development of State Formation processes, which led to the decline of the tribal potestary-political system and its replacement by a State potestary-political system – is described in historical studies.

In the first place, a brief analysis of the history of the formation and development of the term is presented. In connection with this, its gradual establishment in the analytic apparatus of the study of the Epoch of Prymary (Initial) and Secondary Politogenesis in all the regions of the world is emphasized, i.e. its gradual constitution as an universal historical term. In this respect is outlined the process of adoption of a term that has been born in the system of Political Anthropology (in Russian and Bulgarian scientific tradition known also as Potestary Political ethnography), in the system of the analysis of historical studies of Antiquity and the Middle Ages as well as of the analysis of the Prehistoric Ages.

The second group of problems on the state of investigation of which an attempt to throw light is made, are the problems connected with the differentiation of the term *chiefdom* into separate specific historical, typological and stadial versions. It is underlined that in spite of the sharp debatability of some of these problems their discussion all the same transforms into a basis for an inside periodization of the epoch of politogenesis.

In the third place, it is emphasized on the necessity to clarify some problems connected to the character of the potestary and political system of the so-called *chiefdom*. In this respect as a fundamental problem is indicated mostly the role in this system of the chieftains from the epoch of politogenesis – this eponymous for the term institution – thus outlining one of the possible directions of future studies, and, if possible, the circle of problems, which eventually will be analyzed in the next part of the present study.

Key words: *chiefdom*, Epochs of Prymary (Initial) and Secondary Politogenesis, State Formation processes

Чийфдъмът като феномен – място в анализа на държавообразователните процеси. Военна демокрация, чийфдъм и ранна държава

В проучването на преходната епоха от родово-племенна организация към държава вече е постигнат значителен напредък, натрупано е значително количество наблюдения, обнародвани във вече доста обилна и едновременно обемна литература, и въпреки това редица от основните въпроси във връзка с изясняването ѝ все още остават открити. Типологията на онези етно-културни обществено-политически организми, които през преходната епоха стават изходната среда за развитието на ранната държава, са сред тези ненапълно изяснени въпроси. В това отношение продължава най-вече дискутирането на проблема какви са били измеренията на тяхната потестарно-политическа система (понататък – ППС), кога и как старата родово-племенна организация на властовите им органи се променя и какъв вид приема тя в преходната епоха. Във връзка с това е изключително важно да бъде обсъден

и въпросът какво е представлявал т.нар. чийфдъм – едно понятие, което се налага напоследък в литературата, но което също не се радва на пълен консенсус по такива проблеми като евентуалната му универсалност и всеобща приложимост в анализа, адекватността между него като понятие и описваната чрез него общественно-политическа действителност и т.н. Тъй като това понятие постепенно измества понятието военна демокрация и тъй като проблемите на организацията на властовите институции са безспорно възлови в проучването на преходната епоха, един въвеждащ преглед за хода на дискутирането му в съвременната литература несъмнено е необходим, като кръгът въпроси, които ще бъдат засегнати в настоящото изложение, няма да надхвърля въпросите за същността му и евентуално съотношението му с понятията военна демокрация и ранна държава. Разбира се, стремежът ми тук е само да очертая състоянието на обсъждането на тези въпроси понастоящем и по възможност да открия някои насоки за решаването им. Пълното проучване на тези въпроси по мое мнение е въпрос на бъдещи и конкретно-исторически, и теоретични изследвания.

Предварително – кратки бележки по съотношението на понятията чийфдъм и военна демокрация:

Понятието военна демокрация, използвано в теоретико-понятийния апарат на бившите социалистически страни, както е добре известно, претърпява в тях една значителна идеологизация (вж. най-общо за понятието, с литература, у мен: [Йорданов, Ст. 2009, с. 96 – 98]). Във връзка с този проблем погрешно е да се подчертае, че на практика, както смятам, идеологизацията е дело не толкова на труда на Енгелс „Произход на семейството, частната собственост и държавата”, колкото на механичното и догматичното му използване през т.нар. тоталитарна епоха. Впрочем, известна идеологизация на понятието е заложена още от създателя на тази концепция, Л. Х. Морган, у когото то действително съдържа засилен акцент върху противопоставянето между първобитното равенство, на което според него военната демокрация била онова отрицание, което довело до пороците на цивилизацията. Акцент, дължим както на идеализацията на обществения строй на ирокезкото общество, внушена на Морган от информаторите му ирокези, така и на прочитаната съчиненията на Русо, които, както указва Ю. П. Аверкиева [1978, с. 16], изглежда че също са повлияли върху представите на американския етнолог. Може би именно битуването на понятието в силно идеологизиран вариант се оказва между водещите подтици за един съзнателен отказ от него в съвременната литература. Но пък в някои случаи този отказ е по-скоро **своего рода историографска мода**, отколкото осъзната реакция спрямо идеологизирания му характер. Като цяло по такъв начин се стигна до отпадането на едно понятие не поради оперативната му неизползваемост или концепционната му неиздържаност, респ. неадекватност спрямо обозначаващата с него реалия, и далеч не поради нелогичността му, а **поради екстрасциентистки фактори**. Разбира се, има известен резон и в оценката на Баландие за концепцията на Морган и Енгелс, изтъкваща между другите причини за отказа от понятието военна демокрация и пределно обобщения характер на картината на тези общества [Balandier, G. 1969, p. 177 ff.], които се оказват по-сложни по своята социално-икономическа и потестарно-политическа природа. Съображение, което е в сила и по отношение на пълнотата на неговата картина на властовите механизми и институции; нещо, което вече съм отбелязал в една по-ранна моя публикация (вж. най-общо в заключението на статията: [Йорданов, Ст. 1987, с. 78 – 79]).

Но независимо че си отива, поради, така да се каже, научна „мода”, понятието военна демокрация все пак си отива и при липсата на „кодификация” на използването му, към него не прибягват дори и изследвачи, които не са убедени в необходимостта от отказа от него. Спорадичните случаи на съхраняването на това понятие в теоретико-понятийния апарат на проучването на политогенезиса¹ не променят тази картина. Отишло си по идеологически причини, заместено с новото понятие чийфдъм до известна степен също по идеологически причини, замаяната на понятието военна демокрация с новото понятие чийфдъм все пак е историографски факт. Следва да се отбележи обаче, че що се отнася до понятието чийфдъм, в подтика да бъдат избегнати недостатъците на неговия натален период, в това число най-вече неговата сумарност, изследвачите, които го развиват, се принуждават да прибягнат към една детайлизация в концептуално отношение; детайлизация, която пороци понятия като прост, сложен,

¹ Вж. напр. при оценката на потестарно-политическата система на източните славяни в ранното средновековие: Пузанов, В. В. 2014; срв. Пузанов, В. В. 2012, с. 45 – 46, и др. Такова становище продължава старите трактовки, например у Корсунский, А. И., Гюнтер, Р. 1984, с. 201, на периода IV – VI в. у източните славяни като време на военна демокрация, а периодът VI – VIII век – като време на преход от родово към класово общество.

суперсложен чийфдъм и т.н. Към такава детайлизация се прибъгва, неосъзнато акумулирайки достигнатото в проучването на преходните общества в съчиненията и на онези историографски школи от бившите социалистически страни, които обозначаваха този тип общества като военни демокрации. До известна степен интересът към тази проблематика беше индуциран от активното ѝ обсъждане в марксистката историография и от желанието, позитивно или остро идеологизирано, да бъдат преодоляни малформациите на типа идеологизация, властвал както в европейските и азиатските социалистически страни до 1989 г., така и в средите на най-политизираната западна историография. Така старо и ново понятие си влияят и новото се ражда, враждайки в себе си част от позитивните постижения на старото. Що се отнася до идеологизацията на понятията военна демокрация и чийфдъм, това е обширна проблематика, тема за отделно проучване, което не е моя цел в случая. Стремежът ми е да се спра в историографско-аналитичен план върху същностната характеристика на понятието чийфдъм с оглед оперативната му пригодност да представи механизмите на политогенезиса и структурно-функционалния модел на потестарно-политическата система на общества от тази епоха.

Чийфдъмът като етносоциална и етнополитическа структура. Генезис на понятието и изграждане на базисните представи за типологията и структурно-функционалния му модел

I. Теоретичното изясняване на т.нар. чийфдъм дължим на изследванията на редица автори². Погледнато в историографски план, понятието се въвежда в **активен научен оборот** от Е. Сървис³, а погледнато откъм фактологическия материал, върху който стъпва най-активното му изучаване, това са общества от Африка и Океания (като изходни при изучаването и постулирането на феномена чийфдъм се посочват например чийфдъмите в страната на *бамилеке* в Африка и чийфдъмите в Полинезия⁴), а напоследък най-активно се проучва чийфдъмът в трите Америки – на базата на богати и етнологически, и археологически данни (вж. измежду последните публикации напр. сборника: [Redmond, E. M. (ed.), 1998]).

I. 1. Едно от най-кратките определения, например онова в енциклопедичния речник *Le Petit Robert* (s. v. *Chefferie*), дефинира чийфдъма като териториална общност (*unité territoriale*), поддържаща една сакрална връзка със земята и с властта чрез ритуална инициация и други ритуални практики, общност, над която упражнявал властта си племенният вожд (*chef de tribu*). Понятието, отбелязва се в това определение, се ражда в хода на европейското колонизиране на Африка и Океания, сблъскало се

² Проучванията върху държавообразователните процеси като цяло са вече огромен брой и заслужават отделно историографско представяне. Тук не е възможно то да бъде осъществено; ще отбележа единствено това, че в руската образователна система проучването на политогенезиса ляга в основите на отделна университетска учебна дисциплина [вж. **Берёзкин, Ю. Е.** Становление цивилизаций...]. За чийфдъма като феномен и мястото му в историята на различни региони от света понастоящем също е натрупана огромно количество книжнина. Част от тази литература е отразена в историографската и библиографската справка у мен: **Йорданов, Ст.** 2009, с. 100–104 (изложението на параграфи от IV.2.4. до IV.2.4.8.) и с. 136–137 (библиографията, приведена в параграф V.6.4.). Всред тази изключително обилна литература вж. напр. за чийфдъма в общетеоретичен аспект: **Крадин, Н. Н.** 1995; 2007; **Ковлер, А. И.** 2002; **Мазарчук, Э.** 2004; **Кульчакова, М. Э.; Зайцева, В. О.; Тарасова, Н. С.** 2014; **Service, E. R.** 1962; 1971; 1975; 1978; **Sahlins, M. D.** 1968; 1972; **Fried, M. H.** 1978; **Earle, T.** 1987; 1997; **Earle, T. (ed.)**, 1991; **Campagno, M.** 2000; **Abrutyn, S., and Lawrence, K.** 2010; **Croft, W.** *Social evolution...* (кратка обобщителна справка); за историята на понятието: **Bondarenko, D.; Korotayev, A.** 2000, p. 154 sqq., с лит.; преглед на литературата върху основните историко-географски ареали, където чийфдъмът е проучен: **Earle, T. K.** 1987, p. 281–288; една „листа“ на чийфдъмите с някои базисни техни параметри: **Wright, H. T.** 2006; за чийфдъма в доколониалната история на Африка: **Киселев, Г. С.** 1981, с. с. 91–92, 102–103, 200; 1985; 1987; **Бондаренко, Д. М.** 1995; за чийфдъма в общества от Океания: **Earle, T.** 1978; 1987 а; **Kirch, P. V.** 1984; за чийфдъма в историята на политогенезиса в общества от Новия свят: **Беляев, Д. Д.** *Ранние вождства Мезоамерики...*; **Carneiro, R. L.** 1981; **Alcina, J.** 1986 b; **Earle, T.** 1987 а; **Drennan, R. D., and Uribe, C. A. (eds.)**, 1987; **Wilson, S. M.** 1990; 1996; **Pauketat, T. R.** 2010; за общества, които в историческото развитие на Древния Изток могат да бъдат категоризирани като чийфдъми: **Stein, G., and Rothman, M. (eds.)**, 1994; **Pérez Largacha, A.** 1995; за приложимостта на концепцията за чийфдъма към далекоизточните древни и средновековни общества: **Васильев, Л. С.** 1983; 1995, с. 155 и сл.; **Liu, L.** 1996, и др.; за чийфдъма в историята на общества от епохата на политогенезис през ранното средновековие в Евразийския ареал: **Arnold, B., and Gibson, D. B. (eds.)**, 1995, и др. В случая, естествено, това не е пълна, а само илюстративна библиографска справка; частични библиографски справки вж. и по-нататък в настоящото изложение.

³ Вж. за това най-общо у **Васильев Л. С.** 1980, с. 182–183.

⁴ **Chefferie**, in: IN Yahoo Encyclopédie..., pass.

с функционирането в местните общества на властова система, която могло да бъде използвана като посредник в упражняването на колониалното управление⁵. Според историографския преглед на М. Банди⁶, понятието чийфдъм за пръв път е употребено от К. Оберг при описанието на социално-политическата система на някои общества от региона на Карибите [Oberg, K. 1955], а впоследствие за същите цели и от Стюард в общата картина на етнологията на Южна Америка [Steward, J. H., and Faron, L. C. 1959, pass.]. У тези автори обаче терминът чийфдъм не служи за обозначаване на обществата от преходен тип (от родово-племенно общество към държава); за да ги категоризират като такива, като общества от епохата на политогенезис, те използват окачествяването им като “формативни”⁷. Пръв използва понятието чийфдъм като обозначение на етап в еволюцията на обществата към social complexity, като обозначение на преходния период от родово-племенно общество към ранна държава, Елман Сървис [Service, E. R. 1962], в което той следвал, според цитирания по-горе М. Банди, еволюционистите от XIX век и най-вече Лесли Уайт и Гордън Чайлд. Робърт Карнейро изрично отбелязва, че Обърг използва термина само да обозначи една структурна цялост („a structural type rather than as an evolutionary stage”), докато едва Сървис в книгата си от 1962 г. възвежда понятието в обозначение на еволюционен стадий от епохата на политогенезис [Carneiro, R. L. 2004, p. 276]. След Сървис терминът чийфдъм все по-активно се разглежда като обозначение за етапа, предшествувал формирането на раннокласовите държави [Flannery, K. V. 1972, p. 401, fig. 1; p. 402 – 403; Smith, M. G. 1964, p. 343 – 345; Spenser, C. S. 1987, p. 378; Earle, T. K. 1987, p. 279, и най-вече: Carneiro, R. L. 1981; срв. Киселев, Г. С. 1981, с. 47 и сл., с лит.], т.е. той на практика се определя като обозначение за социално-политическата организация на обществата през преходния формативен период на т. нар. първични държави (pristine states). Впрочем, силното влияние на по-развити държавни общества довеждало до появата на т. нар. “вторични държави” [Fried, M. H. 1967, p. 240 – 242; Fried, M. H. 1978,

⁵ Chefferie, in: IN Yahoo Encyclopédie... pass. Може би най-ранното определение за чийфдъма, онова на К. Оберг [1955, p. 484], non vidi, цит. по: [Hammerstedt, S. W. 2000, pass.], гласи буквално: “... multivillage territorial chiefdoms governed by a paramount chief under whose control are districts and villages governed by a hierarchy of subordinate chiefs. The distinguishing feature of this type of political organization is that the chiefs have judicial powers to settle disputes and to punish offenders even by death and, under the leadership of the paramount chief, to requisition men and supplies for war purposes.” Други определения за чийфдъма: „... чифдом – это доклассовое политическое образование, где а) господствуют территориально-родственные связи и намечающаяся социальная иерархия типа „правители – управляемые” основывается на иерархии родов (или скрыта под ней); б) правящий слой в экономическом отношении не вполне отделен от массы общинников: ни дань, ни даннические подарки не являются систематическими; нельзя сказать, что этот слой живет целиком за счет отчуждения части прибавочного продукта; в) отсутствуют органы насилия; г) существуют средства интеграции населения чифдома: это наличие центрального руководства, которое, однако, не имеет аппарата, и общая идеология, способствующая цементированию чифдома.” [Кочакова, Н. Б. 1986, с. 14] „... социальный организм, состоящий из группы общинных поселений, иерархически подчиненных центральному, наиболее крупному из них, в котором проживает правитель (вождь). Последний, опираясь на зачаточные органы власти, организует экономическую, редистрибутивную, судебную-медиативную и религиозно-культурную деятельность общества.” [Крадин, Н. Н. 1995, с. 11]; „... одна из стадий еволюційного процесу, яка визначає перехід від ацефальних груп чи груп з контекстуальним лідерством (поселення мисливців-збирачів і общини землеробів і скотарів) до держави.” [Поліщук, О. С. 2012, с. 15, позовавайки се най-общо на книгата: Johnson, A. W., and Earle, T. 2000].

⁶ Bandy, M. Chiefdom and State... pass. Практически идентична историографска справка: Мазарчук, Д. В. 2005, с. 20 – 21; Claessen, H. J. M. 2014, p. 7. Ще отбележа един проблем по отношение „първенството” във формирането на понятието чийфдъм – дали пръв Обърг го използва и от него го заема Стюард, или е обратното, или пък двамата го разработват паралелно и независимо един от друг. Проблемът възниква заради непълна историографска справка от моя страна. Във всеки случай, L. Antonio Curet пише във връзка с това буквално: „First, while most American archaeologists have used the classificatory system developed by Service, many of his categories, particularly chiefdoms, were developed much earlier by Steward (1948) and Oberg (1955) using data that included Caribbean societies.” [Curet, L. Antonio. 2003, p. 5]. Цитираният от него труд на Стюард: Steward, J. H. 1948.

⁷ Дватама автори специално уговарят своето не-еволюционистко разбиране за понятието чийфдъм, заявявайки буквално: “... the chiefdoms do not represent a developmental stage in any large scheme of South American culture history. They do not necessarily exemplify an early phase of cultural development in the Central Andes or a potential development of the tropical forest farmers or the food hunters and gatherers” [Steward J. H., and Faron, L. C. 1959, p. 178; цит. по: Bandy, M. Chiefdom and State... pass.].

р. 37; **Price, B. J.** 1978, p. 179 – 184; **Khazanov, A. M.** 1978, p. 81 – 84]– процес, оприличаван от Прайс на процеса на раждане на племето, респ. на чийфдъма, под влияние на високоразвити в социално-икономическо отношение общества [**Price, B. J.** 1978, p. 179].

1. 2. Във връзка с последното от значение е да се отбележи една важна специфика на понятието. Понятието чийфдъм е изградено във връзка с осмислянето на потестарно-политическата система в т.нар. традиционни общества, т.е. онези общества, които са описани от етнографите в повече или по-малко архаично състояние. Преосмислено, за да обозначи и преходната формативна епоха, водеща до появата на т.нар. първични държави, понятието е използвано и за назоваване на преддържавните общества от европейската праистория, както и от ранната история на древноизточните и античните общества. Това е следствие и от историографския факт, че „... *сама шкала еволюции [к государства]* все равно остается описанной языком антропологии даже там, где материалы получены только в ходе раскопок” [**Берёзкин, Ю. Е.** 2012, с. 138; за съпоставимостта на преддържавните потестарно-политически реалии в ранносредновековна Европа и традиционна Африка вж. напр.: **Tymowski, M.** 2008]. Така още в своя натален статус понятието се оформя като следствие от принципната допустимост на сравнително-историческата методика, вкл. най-вече онази, която е базирана върху изясняването на данните от археологически или писмени извори посредством информацията от етнографски източници. В нашата литература понятието също започна да навлиза, и то тъкмо по такъв начин, без да се държи сметка за огромната сложност на подобен род сравнително-историческа методика, при това такава, която в американската историография се обозначава като крос-културен анализ или като uncontrolled (sic!) comparison, респ. като кростемпорален анализ⁸. Това положение на нещата налага въвеждането на още два условни термина – на термина **праисторически чийфдъм**, който да обозначи онези чийфдъми, които са достъпни за изучаване само на базата на археологически данни⁹, и термина **исторически чийфдъм** – за обозначаване на онези чийфдъми, за чието проучване разполагаме с комплексната изворова база от археологически и писмени известия.

⁸ Може би най-ясно претенциите на археолозите да решават аналитичното осмисляне на материала без използването на историко-етнографски аналогии, в случая по отношение на чийфдъма, намират израз у **В. И. Гуляев** [2014, с. 6]: „...Во-первых, по понятным причинам авторы, в большинстве своём, оперируют для выводов этноисторическим источником, оставляя в стороне археологический материал; а во-вторых, их определения общего порядка (что такое „вождество”, что такое „государство”) выглядят в глазах археологов слишком абстрактными и далеко оторванными от милой нашему сердцу материальной археологической основы. Археологам хотелось бы, чтобы в этой дискуссии „высоких умов” из среды истории и социальной антропологии прозвучала какая-то археологическая нота. Вопрос стоит так: неужели важные проблемы, связанные с вождествами всех уровней и с ранними государствами, нельзя (хотя бы частично) решать с помощью археологических данных (особенно, если учесть широкое внедрение в современную археологию методов естественных наук)?” Идентични проблеми очертава и **В. В. Пузанов**: „Выведенная на этнографических материалах Океании, теория вождества логично объясняет процессы политогенеза в большинстве регионов Азии, Африки и Америки. Однако этнографические материалы в отношении европейского континента отсутствуют. Попытки выделения археологических критериев вождеств вряд ли можно считать убедительными. Создается впечатление, что ученые ухватились за очередную „универсальную теорию”, вносящую методологическую стройность и упорядоченность в исторические сочинения, но имеющую те же недостатки в плане применения к конкретному историческому материалу, что и другие „универсальные” теории. Понимая уязвимость такого „универсализма”, отдельные исследователи отказываются от использования теории вождества, а другие усматривают в вождествах лишь один из возможных путей политогенеза.” [**Пузанов, В. В.** 2012, с. 45 – 46, позовавайки се в това отношение и на **Крадин, Н. Н.** 1995, с. 13 – 15; подч. мое, Ст. Й.]. Историци и антрополози като „високи умове” vs. археолозите – несъмнено bene trovato! – но чрез тази закачлива транспозиция авторът на първото цитирано наблюдение, **В. И. Гуляев**, добре очертава огромния проблем в анализа на археологическия материал, в случая засвидетелстващ материалните следи на чийфдъма – дали пълното осмисляне на материала е възможно без историко-етнографски аналогии, респ. дали анализът на праисторическата епоха може въобще да се освободи от използването на етноложки термини. Огромна тема за анализ, според мен дилемата е в умелото/професионалното vs. неумелото/непрофесионалното, добросъвестното vs. спекулативното използване на кроскултурната и кростемпорална сравнително-историческа методика. Едно от проучванията, дискутиращо и методическите проблеми във връзка с използването на сравнително-етнографски данни при анализа на праисторическите чийфдъми: **Peregrine, P. N.** 2004.

⁹ Въведено, за да окачестви потестарно-политическата действителност на Новия свят, позната по данни на етнологията, понятието чийфдъм е разпространено след това върху социално-политическа действителност, чиито параметри се опознават единствено по археологически данни, и така то „мигрира” към Стария свят, където да

I. 3. В историографията на бившите социалистически страни понятието чийфдъм получи гражданственост в хода на едно не особено активно негово обсъждане. Пръв привлече вниманието към това понятие във връзка със своята критика на понятието военна демокрация А. М. Хазанов. Приемайки военната демокрация за строго специфичен неуниверсален път на политогенезис, той видя в чийфдъма алтернативен втори път на преход към държавност редом с развитието от племе към племенен съюз и впоследствие към държава [вж. напр. **Хазанов, А. М.** 1979, с. 161]. Преди тази дискуссионна статия единствено **Ю. П. Аверкиева** [1974, с. 217], спирайки се бегло върху понятието чийфдъм, използвано в американската историография, предлага като термин, адекватен на термина военна демокрация, термина “управление на вождовете”. Малко по-детайлно понятието чийфдъм бе представено от Л. С. Василев, който изгради на негова база една своя концепция за хода на политогенезиса, илюстрирана чрез материал от формирането на държавата в древен Китай [**Васильев, Л. С.** 1980; 1981; **Васильев, Л. С.** 1983, с. 32 – 49 (преповтаряне на изложението от статиите му от 1980 и 1981 г.)]. Впоследствие към това понятие насочи вниманието си в хода на проучванията си върху т. нар. потестарно-политическа етнография – т. е. онази теоретична дисциплина от системата на етнологията, която има за свой обект тъкмо занимаващите ни тук властови отношения в т.нар. традиционни общества – Л. Е. Куббел [срв. напр. **Куббел, Л. Е.** 1988]. Следвайки определението на Е. Сървис, Л. С. Василев окачествява чийфдъма като междинна политическа структура, в която вече е налице централизирано управление, наследствена статусна йерархия с изграден аристократичен *ethos*, съществува социално и имуществено неравенство, но още няма формален и още повече легализиран апарат за принуда и насилие. Такава структура много често имала теократичен облик и била възглавявана от обожествяван вожд-първосвещеник [**Service, E. R.** 1975, p. 15 – 16; **Васильев, Л. С.** 1980, с. 182 – 183; срв. сходно определение и у **Першиц, А. И.** 1986, с. 34 – 36]. В по-новата руска историография, най-вече онази след промените при разпадането на бившия социалистически лагер, понятието чийфдъм (“чифдом”, но по-често – предавано чрез рускоезичната съответка “вождество”) също бе предмет на анализ в поредица от теоретични проучвания върху преходната епоха и респ. върху т. нар. традиционни общества¹⁰. Редом

обозначи праисторически общества от различен тип и различни епохи. Както експресивно представя този историографски процес – и респективно породилата го фактология – Р. Карнейро: „Look around the world during late Neolithic and early Bronze Age times and you find **hundreds** of chiefdoms emerging.” [**Carneiro, R. L.** 2002, p. 90]. Първенството в това отношение е на Колин Ренфрю – обичайно се указва, че именно той въвежда понятието чийфдъм, за да категоризира изучаваните по археологически път древни общества от епохата на политогенезис [вж. **Renfrew, C.** 1976, pp. 170 – 174, 250 – 266 и др.]. Впоследствие се извършва и „обратната миграция” на понятието към Новия свят, където то също започва да обозначава и праисторически, изучавани единствено по археологически данни, общества. Интересно обобщение на белезите на праисторическите чийфдъми въз основа на сравнителен анализ на праисторически чийфдъми от Новия и Стария свят: **Drennan, R. D., and Peterson, C. E.** 2005; **Drennan, R. D., and Peterson, C. E.** 2006. Между вече многобройните примери за използване на понятието при категоризацията на степената на развитие на праисторически общества: европейските праисторически общества [вж. напр.: **Gilman, A.** 1995], и др.; в това число – халколитните чийфдъми от Триполието [вж. напр.: **Drennan, R. D., Hanks, B. K., and Peterson, Ch. E.** 2011]; обществата на т. нар. древномна археологическа култура от бронзовата епоха [вж. напр.: **Писаревский, Н. П.** 2000]; обществата от бронзовата епоха в Приуралието и Западен Сибир [вж. напр.: **Зданович, Г. Б.** 1997; 2002, с лит.]; обществата от ранножелязната епоха в Предноазиатското Средиземноморие [вж. напр.: **Tebes, J. M.** 2003]; обществата от иранското плато през V хил. пр. н. е. [вж. напр. **Wright, H. T.** 1994, p. 51 sqq.; срв. **Wright, H. T., and Johnson, G. A.** 1975]; праисторическите чийфдъми от Хаваите [вж. напр. **Weisler, M., and al.** 2005], и др.

¹⁰ Вж. например сборниците с изследвания: „Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности” [**Попов, В. А. (ред.)**, 1995]; „Альтернативные пути к ранней государственности” [**Крадин, Н. Н., Лынша, В. А. (ред.)**, 1995]; „Цивилизационные модели политогенеза” [**Бондаренко, Д. М., Коротаев, А. В. (отв. ред.)**, 2002; две издания и на английски език: **Bondarenko, D.; Korotayev, A. (eds.)**, 2000; **Bondarenko, D.; Korotayev, A. (eds.)**, 2011]; „Раннее государство, его альтернативы и аналоги” [**Гринин, Л. Е., и др. (ред.)**, 2006], и други, както и редица други публикации в периодика и други издания. Впрочем, ако се възползваме от справката, направена от Гутнов [вж. **Гутнов, Ф. Х.** Политогенез. . . , pass.], в руската историография се среща със следните окачествявания на социално-политическия облик на т. нар. чийфдъм: полития (почти в Аристотелевия смисъл), „которая централизованно организует население региона, исчисляемое тысячами” (**Коротаев, А. В.** 1996, с. 84); класическото племе, взето в социално-политическия му аспект [**Маретина, С. А.** 1995, с. 80, 81, 103]; централизирана организация на социално-политическата интеграция от преходната епоха, различна от племето, представена от „вождства различного уровня сложности”, образуващи редица „промежуточных форм, которые ... постепенно развивались из эгалитарных обществ и предшествовали ... примитивным государствам” [**Лынша, В. А.** 1997, с. 182]; форма на

с това понятието се превръща в активен елемент от теоретико-понятийния апарат за изследване на епохата на политогенезис. В рамките на изложените становища върху тази проблематика характера на дефиниция за понятието има например качествяването на чийфдъма като "... специфическая форма социополитической организации позднепервобытного общества, которая, с одной стороны, характеризуется как система, имеющая тенденции к интеграции путем политической централизации, наличием единой редиистрибутивной экономики, единой идеологии и т.д., а с другой стороны, как система, имеющая тенденции к внутренней дифференциации, посредством специализации труда (в том числе управленческого), к отстранению непосредственных производителей от управления обществом, формированию элитарной и народной культуры" [Крадин, Н. Н. 1995, с. 17]. Изхождайки от постановките на Л. С. Василев с корективите към тях на Л. Е. Кубел [Васильев, Л. С. 1983, с. 32–40; Кубель, Л. Е. 1988, с. 153 – 156], Гутнов въвежда определение, също тъй сполучливо синтезиращо основните черти на чийфдъма, както е разбран в руската историография: "... под чифдомом понимается основанная на нормах генеалогического родства, знакомая с социальным и имущественным неравенством, разделением труда и обменом деятельностью, с имевшей тенденцию к сакрализации властью позднепотестарная структура, главной функцией которой являлась административно-экономическая, отражавшая объективные потребности усложнявшегося коллектива. Чифдом являл собой тот этап, на котором правитель из слуги общества начинал становиться его господином."¹¹

Сходна е представата, която постепенно се обобществява от руската образователна система: чийфдъмът-протодържава (по терминологията на Л. С. Васильев) е представен като общество, преходно от родово-племенна към държавна организация. Това общество според Т. В. Кашанина се отличавало от обществото, описано от Енгелс като военна демокрация, на смяна на която то идвало според някои становища, по такива признаци, като: Първо, при вождеството (руският термин, предлаган вместо термина чийфдъм) вождът, опирайки се на зачатъчните властови органи, организира икономическата, разпределителната, съдебната и религиозната дейност на обществото, като в това общество, за разлика от военната демокрация, народът бивал отстраняван от непосредственото управление. Второ, за разлика от военната демокрация, която била хоризонтална политическа структура, с три неподчинени един на друг управленски органа – предводител, съвет на старейшините и народно събрание, във вождествата се проследявала отчетливо йерархия на селищата и тяхната централизация, както и силна стратификация на обществото. Трето, във вождествата много по-силно се развила вътрешната структура на властта и ставало по-отчетливо разслояването на аристокрацията на управленска, военна и жреческа. И четвърто, във вождествата прозирала тенденция за сакрализация (а дори и обожествяване) на личността на върховния управител, докато при военната демокрация могло да има оспорване на решенията му¹².

Що се отнася до българската историография, следва да се отбележи, че у нас понятието чийфдъм напоследък също се използва, но най-често по начин, който издава пълна теоретична неяснота за диапазона на реалното му понятийно съдържание [вж. напр. Кабакчиев, Ю. 2001, с. 99; Porozhanov, K. 2003, p. 190 – 191].

Терминът чийфдъм се превежда на руски език като "вождество" (в някои от другите славянски езици – *vodcovstvo* в чешки език, *wodzostwo* – в полски език)¹³. Това е прецизен езиков превод и съобразно граматиката на българския език. При *kingdom* = царство, *chiefdom* би следвало да бъде

социално-политическа и властова организация на обществото в етапа на вече силно напреднали преходни отношения [Першиц, А. И. 1986, с. 34].

¹¹ Вж. Гутнов, Ф. Х. Политогенез..., pass.

¹² Вж. Кашанина, Т. В. 1999, с. 28–29; цит. по: Пьянов, Н. А. 2001 [2005], pass.

¹³ В литературата на испански език се използва терминът *jefatura*, представляващ пряка съответка на английск. *chiefdom* или *chieftaincy*, френск. *chefferie*. Както отбелязва М. Кампано, терминът е в значителна степен съответстващ на термина *cacicazgo* или на „más antiguo" *señorío* [Campagno, M. 2000, p. 138, n. 1]. В испаноезичната историография, освен чрез прякото запознаване с теоретичните проучвания, понятието „чийфдъм" е представено и чрез преводни трудове като: Sahlins, M. D. 1977; Harris, M. 1978, и др. Статията на М. Кампано е едно от малкото теоретични проучвания в самата испаноезична историография [други такива проучвания, малко по-ранни: Alcina, J., y Palop, J. 1985; Alcina, J. 1986 a; Wagner, C. O. 1990]. За сметка на това, обаче, в испанската историография като чийфдъми се качествяват редица праисторически етно-политически колективи, от халколита до ранножелязната епоха, разкривани в Иберийския полуостров по археологически път (в това число – и изследване на току-що указания като автор на теоретичен анализ на понятието чийфдъм Карлос Вагнер, вж. Wagner, C. O. 1983, pass. – цитиран в изложението на параграф II. 2.).

именно “вождество”, срв. господарство, кралство, графство и други обозначения за конкретно-исторически териториално-популационни общности във властови взаимоотношения с длъжността, обозначена от мотивиращата дума на производните на наставката **-ство**. Аз бих предпочел като термин да бъде използвана именно думата **вождество**, но все пак смятам, че за обозначаване на социално-политическите организми от епохата на политогенезис в древността би било по-удачно да бъде използвана английската дума **чийфдъм** като още една **неизбежна чуждица** в историческата ни терминология. Това се налага, първо, поради непривичността на думата вождество за съвременната българска езикова практика (тъй като съвременникът не я асоциира с някаква конкретна реалност, то често подменя нейния денотат, например с нейните конотати, на което се дължат неправилни преводи на термина, например превеждането му от съответния език като “вождизъм”¹⁴); второ, поради възможността тя да бъде асоциирана и със съвременни социални реалии, както и да обозначи не само потестарната формация, но и институцията на вожда. Във връзка с терминологичните проблеми при анализа на феномена вождество ще отбележа единствено необходимостта от употребата на по-непривичното за български език (не като граматична категория, а също като степен на активно използване в езиковата практика) прилагателно име “вождески”, с денотат “нещо, което се отнася до вожда, присъщо е на вожда”; прилагателно име, представляващо буквален аналог на прилагателното име “жречески”. Несъмнено **институцията ще трябва да бъде описана като вождеска (срв. жреческа)**, а не като вождова, нито пък чрез абсолютно неприемливото в случая прилагателно име “вождистка”. Впрочем, в англоезичната литература засега съм срещнал (без да съм правил специален преглед в това отношение) само един случай на употреба на термина *chiefdom* за обозначаването на понятието “водачество”, т.е. на вождеската институция като такава [Eisenstadt, S. N. 1959, p. 206 – 207].

I. 4. С оглед едно по-пълно представяне на концепцията за чийфдъма, нека да приведа някои дефинитивни негови категоризации в западната историография – т.е. в историографията, където понятието е формирано. Х. Класен например определя чийфдъма като преддържавна политическа организация със следните основни признаци: наличие на централна власт, развита в една или друга степен, но без права за политическите лидери да налагат своите решения, т.е. те не притежават още разпоредителната власт в обществото; липса на възможности у централната власт на чийфдъма да предотвратява разпадането на подобно образувание; диференциация на населението на управлявани и управляващи, но без непреодолимо различие между двете групи; базиране на тези различия единствено върху отношенията на родство, съпроводено от тенденция за развитие на привилегии, обусловени от брачните връзки; наличие, но слабо развитие и рядко използване на институции за отчуждаване на прибавъчния продукт в полза на управляващите; данъците и данническите “подаръци” не са единствените източници за съществуване на управляващите; “племенните общества”, съставляващи чийфдъма, имат обща за чийфдъма идеология [Claessen H. J. M., and Skalnik, P. 1981, p. 491]. Както видяхме, определението на Сървис, следвано от Л. С. Василев, окачествява чийфдъма по сходен начин, акцентувайки върху липсата в подобни образувания на формален и още повече на легализиран апарат за

¹⁴ В превода на български език на едно от класическите съчинения по потестарно-политическа етнология – книгата на Ж. Баландие „Политическа антропология” – са допуснати грешки именно във връзка с необмисленото от езиково и понятийно-терминологично гледище предаване на български език на френското *chefferie*. Вж. напр. Баландие, Ж. 2000, с. 55 (преведено е „традиционен вождизъм” вместо правилното „традиционното вождество”, т.е. потестарно-политическа структура начело с вожд), с. 85 (неправилен превод на понятието „сложно вождество“ с понятието „висш вождизъм”) и др. Впрочем и в руската историография се срещат примери на приравняване на вождество и „вождизъм”, при което вторият термин е указан просто като съответка на първия [вж. напр. Голубцова, Е. С. 1998, с. 16]. В българската литература се среща и представяне на дискутирането на проблематиката, свързана с т.нар. чийфдъм, като обсъждане на същността и функциите на „първобитното царство” [Тепавичаров, В. 2000, с. 86]. Независимо че авторът на цитираната работа също поставя термина „първобитно царство” в кавички, това не предпазва от опасността за механично и крайно неисторично осмисляне на същността на т.нар. чийфдъм, неправомерно представян дори не като предстепен на монархичната политическа структура на царството, а като неин първобитен вариант. Може би най-сполучливото използване на термина в българската историография е онова на Б. Живков. Показвайки една висока библиографска осведоменост по въпроса, каквато в българската историография другаде не се среща, той търси именно такава типология на държавността на хазарите, най-вероятно следвайки категоризацията като суперсложен чийфдъм на подобни номадски държавни образувания от страна на Крадин. [Вж. Живков, Б. 2010, с. 266 – 268].

принуда и насилие, но, от друга страна, привличайки вниманието върху теократичния им облик, детерминиран от оглавяването им от *raġamout chief* – обожествяван вожд-първосвещеник.

Едно друго определение на понятието чийфдъм, към което бих привлякъл вниманието, е онова на Карнейро, в което чийфдъмът се представя като все още племенно общество, базирано върху съответната система на родство и инкорпориращо редица по-малки единици, също основани на родово-племенна система на родство. Представлявайки автономна социополитическа единица, чийфдъмът обхващал известен брой кланове, обитаващи в седентарни поселища или номадски общини под водачеството на върховен вожд [Carneiro, R. L. 1981; срв. сред останалите му проучвания също и Carneiro, R. L. 1970; 1987; Карнейро, Р. 2000; 2006, и др.]. Сходна картина на чийфдъма изгражда и T. C. Lewellen [1983 [2003], p. 31 – 33]. Сред белезите на чийфдъма Фланъри [Flannery, K. V. 1972, p. 401, fig. 1, и поясненията: p. 402 – 403] изрежда: редистрибутивната (по организационна характеристика) икономика; йерархичните една спрямо друга родствени групи; наследственото водачество (leadership), като към тези белези по-късно се прибавяли и ендогамията за елита и специализацията в занаятите (в англоезичната литература: *full time craft specialization*).

II. Твърде скоро след активното въвеждане на понятието чийфдъм западната историография се оказва пред специфичната ситуация на използването му за категоризацията на общества, понякога твърде различни по типология и по степен на развитието им. В литературата се отбелязва в това отношение (в случая привеждам характеристика на понятието, вмъкната като интегрален елемент в цитираното по-горе синтезно негово определение), че чийфдъмите варирали от т.нар. голямо или разширено семейство (*famille étendue*), обединено около един “патриарх”, до царство от феодален тип. В рамките на тази вариабилност се очертавал и един процес на историческа еволюция на чийфдъмите; вписвайки се по произход сред групите, организирани по родство, вследствие от разнообразните демографски, икономически и политически условия те често преживявали процес на групиране на няколко чийфдъма в по-значими и по-организирани цялости, какъвто бил примерът на царството Бамум в Африка¹⁵. Впрочем, тази аморфност при определянето на чийфдъма се отразява и в съвременната руска историография. Така в едно от историко-социологическо изследване и “простые вождества-чийфдомы”, и “сложные вождества” биват отнасяни към по-общата категория “варварски общества”, като измежду техните “диагностични признаци” се посочва устойчивата властова йерархия, автономна от полово-възрастовите различия, но още неотделима от отношенията на родство. Като примери се указват, от една страна, хуните, готите, германците и славяните от епохата на т.нар. Велико преселение на народите в Стария свят, и от друга страна, северноамериканските индианци от времето преди идването на европейците. Отбелязва се, че при разпадането на съвременните държави в Централна Африка и Централна Азия общества регресират, като правило, именно към „клановата структура на вождествата”¹⁶. Казано най-общо, цитираните определения са пример за възможната крайност в неисторичното и еkleктично представяне на феномена, констелирайки различни по стадиялна принадлежност общества и различни по типология и таксономичен статус потестарно-политически структури. Така понятието чийфдъм се оказва **синтезно, сумарно понятие**, което поради тази причина се налага **да бъде стратифицирано**. По този начин, по принцип прието за да обозначи потестарно-политическите организми на преходната епоха на политогенезис, то ляга **в основата на една специфична вътрешна периодизация на тази епоха**.

II. 1. Нека бегло да илюстрирам тази различна типология на общества, обозначаваани като чийфдъми. От една страна, като чийфдъми се определят общества, в които било налице развитие на наследствена аристокрация и други белези на класово общество, налице бил процес на имуществена и социална диференциация, но редом с това обществото представлявало „вариант на племенна организация”, липсвала единна политическа власт и функционирали много вождове [Guiart, G. 1967, p. 254 – 255; срв. Suret-Canale, J. 1967, p. 418 – 420]. Такива общества може да се определят като чийфдъми само доколкото в тях все пак присъствува фигурата на вожд, но като цяло обществено-политическата им система много по-точно би била обозначена чрез понятието военна демокрация, стига да не става дума за типични родово-племенни общества или съвременни изолати със същата типология на родово-

¹⁵ Chefferie, in: IN Yahoo Encyclopédie..., pass.

¹⁶ Розов, Н. С. Общества, миросистемы и цивилизации..., pass.

племенната система и потестарната организация [срв. един характерен пример за такова използване на понятието независимо от липсата на paramount chief у **Gausset, Q.** 1998]. Примерът с категоризацията на подобни общества показва, че при проучването им от историография, в която понятието чийфдъм е водещо, съществува опасността, макар и в редки случаи, това понятие да бъде пренесено и върху родово-племенни общества. Разбира се, много по-оправдано е окачествяването като чийфдъми на общества от типа на някои племенни колективи от Антилите и Амазония, от Океания и др. [срв. за тях: **Wilson, S. M.** 1990; 1996; 1999; и др.; **Hulme, P.** 1992, p. 73 ff.; **Roosevelt, A. C.** 1996; **Guiart, G.** 1967, p. 254 – 255; и др.], както и онези от района на Мисисипи по археологически данни и респ. по етнографски данни от „историческо време”. Но дори и в тези случаи, независимо че фигурата на един върховен сакрализиран вожд е понякога реално доловима по изрични и преки исторически свидетелства, то неговата еволюция към върховна суверенна институция е донякъде *sub judice* и тези общества пазели още наталните белези на племенна конфедерация с многобройна класа на вождовете, което също ги родее с общества, категоризирани като военни демокрации. На този въпрос при възможност ще се върна отново, тъй като се нуждае от допълнителен анализ.

II. 2. От друга страна, ако се съди по примерите, които С. Айзенштад дава като илюстрация за т.нар. централизиран чийфдъм – *зулусите, нгони, свази, тсвана, бемба, ашанти, пондо* и др. [**Eisenstadt, S. N.** 1959, p. 210, с лит.; за *ашанти* вж. още: **Попов, В. А.** 1980; 1982; 1990; 1993; 1995] – то това са раннокласови държави, или, ако се възползваме от специално разработеното понятие за обозначаване на държавите, отделени с къса историческа дистанция от родово-племенното общество, те представлявали **ранни държави (early States)**. Фланъри указва като високо развити чийфдъми обществата от островите Тонга и Хаваите, *натчезите*, както и *квакиютл* и *нутка* от северозападното крайбрежие на Америка [**Flannery, K. V.** 1972, p. 401, fig. 1], но и това изброяване включва доста различни по степента им на развитие общества, за част от които съществуват техни категоризации като ранни държави, други пък е трудно да се категоризират като вождества независимо от значимата социална тежест на вождовете. Така се очертава една реална опасност от смесване на раннокласови държави и преходни общества, налице, впрочем, още у създателя на концепцията – Е. Сървис [вж. напр. **Service, E. R.** 1971, p. 143 – 145]. При това Сървис окачествява като чийфдъми дори и the Kazak of Turkestan, смесвайки по този начин стадиялно различни общества – раннокласовите протодържавици-чийфдъми и относително демократично управляващите се казашки общества на феодална Русия¹⁷.

¹⁷ Срв. за тях: **Никитин, Н. И.** 1986, с. 167 и сл.; мнение за казаците като stateless polities: **Bondarenko, D.; Korotayev, A.** 2000, p. 152 – 153. Предполагам, че все пак споменаването на казаците от Туркестан (?) вместо казаците е въпрос на объркване, тъй като казаците, независимо от някои демократични управленски форми в номадските им племенни общности представляват раннофеодални общества, чиито ханства при неисторичен подход би могло да бъдат окачествени като чийфдъми, при условие, че обществата от този регион на Средна Азия в историческо време броят вече хилядолетия държавнополитически живот. Що се отнася до казаците като додържавно и то военноемократично общество, като че ли са налице всички необходими белези за такава категоризация: значителен обем устойчиви традиции на колективен производителен труд; войсково народно събрание („круг”, срв., впрочем, твърде симптоматичното съвпадение на този термин с окачествяването на военноемократичното народно събрание като Umstand у Енгелс); ограничени правомощия на военачалниците атамани във военновременни ситуации и слаба социална диференциация с тънък пласт „домовито” казачество. Впрочем, този проблем е поставян в литературата, посветена на социално-политическата природа на казачеството, срв. напр. току-що цитирания **Никитин, Н. И.** 1986, с. 174 – 176. Срв. и приведеното **пак там** [с. 175 – 176, бел. 55] становище на Э. Берзин, че у част от адигейците в резултат от народно въстание в края на XVIII век била възстановена не просто политическата, а като цяло обществено-политическата система на военната демокрация. Н. И. Никитин развива идеята, че подобни социално-политически форми са все пак известна регенерация на родово-племенните (първобитнообщинни в неговата терминология) отношения; идея, която едва ли е оправдана. Исторически късното „казашко издание” на военната демокрация я представя пред нас в изчистените ѝ форми, „неусложнени” от типичните за родово-племенната епоха институции и елементи на социалното устройство. Това обаче не е връщане към родово-племенната епоха; подобно мнение неправомерно обвързва всяка демократична управленска система с родово-племенната старина. Без да се спирам по-детайлно на този въпрос, ще обърна внимание, че т. нар. класови формации също познават демократични форми на управление и пред нас в случая е едно специфично „крепостническо” издание на демократичната управленска система, което обаче не преодолява напълно нито отношенията на частна собственост в сферата на производствените отношения, нито успява да избегне развитието на социална диференциация в обществото от първоначално равни помежду си казаци. От друга страна, на тази трактовка противостои становището, че „съществуващите в „вольных обществах” [в случая се имат предвид такива общества у някои от

Едва ли също тъй арабските бедуински „sheikhdoms” са на същата степен на развитие с африканските ранни държави, при това те, подобно на казашките общини, представляват **вторични образувания – изолати**. Все със същия характер са определените като чийфдъми ирландски „кланове” или „kingdoms” [срв. за тях: **Arnold, B., and Gibson, D. B. (eds.)**, 1995; **Dodgshon, R. A.** 1998, и др.¹⁸]. Така и в Ирландия процесите на политогенезис се изясняват, използвайки понятието чийфдъм [най-скорошното монографично проучване: **Gibson, D. B.** 2012].

Впрочем, терминът получава приложение и при категоризацията на ранносредновековните „варварски” общества. Това е в сила най-вече по отношение на номадските общества от Евразия, като понятието се отнася преди всичко към т.нар. ранни номади, в това число и „праисторическите” ранни номади [освен проучванията на Николай Крадин, вж. още: **Марков, Г. Е.** 1976, с. 14; **Трепавлов, В. В.** 2000; **Писаревский, Н. П.** 2000; **Грищенко, П. Г., Захаров, С. В.** 2012, и др.]. Германските племена от времето на римското нахлуване също са определени като чийфдъми [срв. такава оценка за тях в някои западни изследвания, напр.: **Arnold, B.** 1991; **Arnold, B., and Gibson, D. B. (eds.)**, 1995]. Сред примерите е, да речем, оглавяваният от Ерманарих остроготски regnum, категоризиран като чийфдъм, включително защото буквалното възприемане като „кралство” на окачествяването му в късноантичните и ранносредновековните извори би породило, по опасенията на някои съвременни историци, асоциации с по-късни средновековни политически реалити [опасение, изведено още във въвеждащата анотация на проучването на **Зиньковская, И. В.** 2010, pass.]. Впрочем, заслужава в случая по-детайлен анализ въпросът доколко историко-стадиалните етапи в представите за развитие от племенен съюз към варварска държава в историята на средновековна Европа [**Неусыхин, А. И.** 1968, с. 604 – 605] не представляват съответки на понятията от историко-стадиалната схема „(сложен) чийфдъм – ранна държава” [вж. за концепцията за т.нар. варварски държави в руската историография от съветския период: **Неусыхин, А. И.** 1967; 1968; **Колесницкий, Н. Ф.** 1968; срв. също и историографския преглед на становищата у **Горемыкина, В. И.** 1982, с. 6 – 31]. Спирам се бегло върху евентуалната приравняемост на понятията „варварска държава” и „(сложен) чийфдъм”, доколкото в историческите проучвания върху политогенезиса от последно време се въвеждат сходни по съдържание понятия – например понятието „двухуровневая (сложносоставная) „варварская государственность”, със заключителен етап, преходен към ранната държава, обозначававан като „дружинная государственность” [стига правилно да предавам формулировката на **Е. А. Шинаков, Е. А.** [2009, с. 8], която той развива в указаната монография и в други негови изследвания].

Като чийфдъми са определяни и някои ранносредновековни докласови общества, проучвани по археологически път, например онези от крайбрежието на днешна Холандия от периода 600 – 1200 г. от н. е. [**TeBrake, W. H.** 1985;¹⁹]. Като complex chieftaindoms са определяни и обществата в средновековна Исландия от XII – XIII в. [срв. **Буок, J. L.** 1988; цит. по: **Байок, Дж. Л.** 2000, с. 36]. Като complex chiefdom е определяна и ранносредновековна Алания [**Вдовченков, Е.** 2014, pass.]. Напоследък понятието чийфдъм бе използвано и в анализа на генезиса на феодализма у кавказките народи²⁰, а също така и на славянските народи от епохата на ранното средновековие [напр.: **Curta, F.** 2001, p. 311 sqq. (Ch. 7. “Kings” and “democracy”: power in early Slavic society); срв. в превода на книгата на български език: **Курта, Ф.** 2009, с. 347 и сл.]. За отбелязване е, Впрочем, че ранносредновековните славянски етно-политически образувания са категоризирани като чийфдъми напоследък все по-често [вж. по

кавказките народи] порядки били не пережитками первобытно-общинных отношений, а результатом замедленного процесса классового образования после освобождения крестьян от власти аристократов” [**Лавров, Л. И.** 1978, с. 13 – 15, цит. по: **Карпов, Ю. Ю.** 2011, с. 119 – 120]. Още един, твърде специфичен пример на възраждане на егалитарността, възраждане, предизвикано от съживяването на определени традиции на икономическа кооперация и взаимопомощ в условията на маргинализация и принижено социално положение в колониалните общества, дават майте в Мезоамерика от колониалната епоха. Срв. резервите на **Morley, S. G., Brainerd, G. W.** 1983, p. 225 – 226, срещу пренасянето на тези късни данни върху обществото на цивилизацията майя, макар че тази вторична егалитарност и егалитарността на поддържащата епоха споделят общи социологически закономерности и механизми, именно което позволява съпоставителното им изучаване.

¹⁸ Вж. напр. **Karl, R.** Neighbourhood, hospitality, fosterage, and contracts..., pass., с направената там библиографска справка.

¹⁹ Non vidī, цит. по <http://www.clas.ufl.edu/users/abeltd/trobria3.htm>.

²⁰ Вж. **Гутнов, Ф. Х.** Политогенез..., pass.

отношение на Великоморавия напр.: **Macháček, J.** 2009; детайлен историографски и проблемен обзор, донякъде и в отговор на повдигнати от Фл. Курта въпроси, включително по отношение типологията на потестарно-политическите системи на славяните в епохата на политогенезис: **Алимов, Д. Е.** 2013]. Претендира за „применение политантропологических моделей „суперсложного вожества“, „ксенократии“, „раннего государства к древнерусской государственности второй половины IX – середины X вв.“ и **В. В. Каратовская** [2011, pass.; срв. също: **Ульянова, А. А.** 2007; **Котышев, Д. М.** 2012]. Понятието е придобило гражданственост и в украинската историография във връзка с оценката на потестарната природа на Киевска Русия, респ. на нейния формационен преддържавен период; А. Ю. Дворниченко отбелязва в това отношение, че широко разпространеното и в украинската историография понятие „вождество“ „пытаются так или иначе синтезировать с традиционным представлением о „Древнерусском государстве“ [Дворниченко, А. Ю. 2012, с. 270, препращайки към: **Баран, Я. В.** 2000; **Моця, А. П.** 1993, но вероятно би могло да се направят още редица препратки]. Ранносредновековна Полша от епохата преди появата на държавата (IX – X век) също е категоризирана посредством понятието чийфдъм [Tymowski, M. 2008; 2009; **Lozny, L. R.** 2013, и рецензията на тази книга: **Бондаренко, Д. М.** 2014; **Sikorski, D. A.** 2014, и др.]. Като чийфдъми са категоризирани и ранносредновековните етно-политически организми на балтските народи, оценявани като намиращи се в епохата на политогенезис [вж. напр.: **Šne, A.** 2006; **Ščavinskas, M.** 2013, и др.]. И, което е от значение за българската историческа наука, като „сочетавшим признаки простых и сложных вожеств“ беше категоризирана и Кубратова Велика България, както и Аспарухова България до времето на Крум и Омуртаг [най-вероятно – едва ли е единствен пример за такава категоризация статията: **Васютин, С. А., Пугачев, А. Ю.** 2009; такъв опит да се анализира ППС на Първата българска държава посредством понятията „чийфдъм“ и „ранна държава“: **Пугачев, А. Ю.** 2005, и други проучвания на двамата автори; вж. също и **Шинаков, Е. А.** 2008].

Заслужава отбелязване и фактът, че дори и класическият пример в концепцията за т.нар. военна демокрация – Омирова Гърция, след появата на понятието чийфдъм също е категоризирана като съставена от little chiefdoms [вж. напр.: **Donlan, W.** 1985, p. 305; **Ferguson, Y.** 1991]. Процесите на политогенезис в древния Рим напоследък също се обрисуват с помощта на понятието чийфдъм (вж. напр.: **Коптев, А. В.** 1992, pass.). Периферни древни общества – в историко-географски смисъл и донякъде с оглед по-късните (спрямо класическите антични страни) процеси на политогенезис в тях – също биват категоризирани чрез понятието чийфдъм, например Тартес в предримска Испания [вж. **Wagner, C. O.** 1983, p. 35, цит. по: **Alvar, J.** 1986, p. 165, и др.].

Разбира се, предложената историографска справка е просто илюстративна и естествено не е пълна. Но тя ясно засвидетелства „настъплението“ на едно понятие, родено като елемент от понятийно-терминологичния инструментариум на етнологията, към понятийния апарат на историческата наука, проучваща епохата на т. нар. политогенезис.

Терминологичната и концепционна неяснота и непрецизираност на понятието чийфдъм се усложнява и от факта, че като чийфдъми биват третиран и някои съвременни традиционни общества [срв. напр.: **Costa, A. A.** 2000, с посочената там лит.]²¹. Следва да се отбележи, че по този начин се смесват

²¹ В цитираното от А. А. Коста становище на Каролин Хамилтън се съдържа почти дефинитивно пояснение какво се разбира при определянето на традиционното африканско управление, а именно: “The key concepts [...] of native administration were patriarchal command and a strong centralized government”. При което това разбиране изхожда от примера на “чийфдъма” на зулуския владетел Чака, чието държавно образувание понякога бива окачествявано и като чийфдъм – един от характерните примери за смесване на чийфдъм и ранна държава. Редом с това обаче като чийфдъми (респ. като chefferies, когато става дума за традиционните институции в държавите от бивша френска Африка) биват определяни не само исторически образувания от миналото на африканския континент, но и съвременни политически формирания на племенен принцип. Вж. напр.: **Van Rouveroy, E. A. B.** 1987; **Abba, S.** 1990; **Mback, Ch. N.** 2000; **Adjovi, E. V.** 2003; и редица други. Срв. също така и следните определения на понятието chefferie: 1. [... chez les Vietnamiens et Indonésiens] Lieu de résidence et d'autorité d'un grand chef (“administratif”). [...] 2. [... chez les Mélanésiens] ... Dans la société kanak, unité abstraite mise en place par des accords, une concertation, avec un texte fondateur, qui rassemble des tribus, des individus... La chefferie est une unité très souple dont les limites sont aisément transformables par de nouveaux accords. [...] (цит. по: www.bibliotheque.refer.org/html/caledoni/lexique/chefferi.htm, accessible – January 2004); 1. (Dans le Burundi traditionnel), subdivision administrative du royaume à la tête de laquelle se trouvait un chef. “Le Burundi était une monarchie divisée en plusieurs chefferies et sous-chefferies, toutes dépendantes du Mwami.” [...] “[...] avant la période coloniale, les chefferies ne portaient pas de nom géographique.” [...] “[...] les chefferies dont les plus importantes étaient confiées aux fils de Rugamba devinrent

различни стадиални и диахронни модели; едните – колониален консерват, другите – различни степени на развитие на преходните общества в диапазона до ранна държава, и то в различни исторически епохи. Впрочем, добре личи и какво поражда твърде широкия диапазон на обществата, определяни като чийфдъми; **един недостатъчно последователен по отношение на изискванията на историчността подход, който центрира вниманието върху фигурата на вожда, лесно би смесил шейха на арабските племена и бедуините, казашките атамани и хановете на тюрко-монголските народи с вождовете на родово-племенните общества.** Изследванията на Салцман например, анализиращи вождовете на ерзац-племената от Средния изток, могат да бъдат приведени като класически проучвания за ролята на вождеската институция в общества на границата на модерното и традиционното [вж. сред многото му публикации: **Salzman, Ph. C.** 1974]; несъмнено анализът на тази властова институция представлява **едно от важните предметни полета на научната дисциплина потестарно-политическа етнология** (в западноевропейската и англоамериканската хуманитаристика – политическа антропология), а отчасти и на историческата етнология. Феноменът чийфдъм обаче има други измерения, макар да споделя някои общи характеристики с традиционните общества, включително по отношение на ролята на вождеската институция.

Това поражда **съмнения доколко разнообразието от общества позволява да се извеждат типологии**, в това число и тази на чийфдъма, и по какво, ако се отиде към теоретична разработка на типологията на различните чийфдъми по образа на К. Ренфрю, да бъде отличаваан “чийфдъм Type 32a или чийфдъм Type 32b” [**Tainter, J. A.** 1978, p. 116 – 117²²]. Че типологията на евентуалните подтипове на т.нар. чийфдъм, каквато се стреми да разработи Ренфрю, е действително несигурна и трудна за реализиране, това е вярно, но личи, че възраженията в случая са не по същество, а по-скоро са израз на методологически анти-(нео)еволюционистки позиции. Така за Ковалевски концепцията за чийфдъма е полезна, но той все пак е обезпокоен, че “*millennia of change and variation are often subsumed under one typological concept*” [**Kowalewski, S. A.** 1990, p. 54; срв. **Plog, F., and Upham, St.** 1983, p. 200]. Също от анти-(нео)еволюционистки позиции се детерминира критиката на Хърбърт Люис, според когото Елман Сървис, един от създателите на тази научна парадигма, логически я изгражда „*according to what should exist between the tribal and state levels, then joined it with the specific model of Polynesian political structure, and proposed this hybrid as a general evolutionary type*” [цит. по: **Lewellen, T. C.** 1983 [2003], p. 33]. Оценката е крайна – концепцията за т.нар. чийфдъм все пак не може да бъде обвинена в преднамерено и умозрително стъкмяване на еволюционна схема; и най-беглата историографска справка показва, че появата на такава еволюционна схема е плодотворен, но донякъде – неизбежно! – противоречив резултат от продължителна аналитична работа над фактологията, описваща потестарно-политическите системи на т.нар. традиционни общества. Тези проблеми заслужават отделно дискутиране. Като крайност по отношение оценката на чийфдъма се схващат обаче мнения от типа на мнението на **M. Shanks, and C. Tilley** [1987, p. 149], според което такива типологични рамки системно изключват разликите и вместо това формулират идентичност; че независимо че всеки документиран чийфдъм

des entités à la fois administratives et militaires.” [...] 2. (A l'ép. colon.), entité administrative et militaire, intermédiaire entre la résidence et la sous-chefferie. [...] “[Mwambutsa annonça] *la suppression des anciennes chefferies et sous-chefferies et leur remplacement par des communes, ainsi que le prévoyait le décret intérimaire.*” [...] (цит. по: www.bibliotheque.refer.org/html/burundi/lexique/chefferi.htm, accessible – January 2004). Впрочем, в един от френските сайтове, засягащи тази проблематика, терминът чийфдъм се изяснява преди всичко върху материал от практически колониална Африка (по отношение на Океания се отбелязва само, че там преобладавал „le type de chefferie a Big men”), като изрично се отбелязва, че те „ont toutes été affectées par la colonisation” и че от 1920 г. насетне техните прерогативи били нормирани от централната власт в съответната колониална структура. Вж. **Les systèmes d'organisation politique...**, pass. Срв. също окачествяването на ранносредновековните общества от епохата на т.нар. Велико преселение на народите, северноамериканските индианци от времето преди идването на европейците, и регресатите, които възниквали при разпадането на съвременните държави в Централна Африка и Централна Азия, като чийфдъми, в руската историография [вж. напр. статията на Н. С. Розов, цитирана в бел. 16, по-горе]. Напоследък испанският вариант на термина, **cacicazgo**, се използва и за обозначаване на аналогичната реалия в южно Мексико от XIX в. [вж. напр.: **Monaghan, J.; Joyce, A., and Spores, R.** 2003]. Срв. за проблема за взаимоотношенията между колониалната власт и традиционните племенни структури с оглед ролята на вождовете: **Балезин, А. С.** 1986 и други.

²² Цит. по: **Wason, P. K.** 1995, pass., ползвано по електронното издание на статията: <http://www.bates.edu/~pwason/Types.html>, accessible – 03.5.2001.

или ловно-събираческа банда са различни от всеки друг чийфдъм или банда (*bande*), то в еволюционистките рамки тези различия биват подчинени и понижени до второстепенни или случайни. Всичко това като подход представлявало „a reductionist search for the ‘essential’”.²³ Становището на Шенкс и Тили се самопроверява чрез досадно показателната ситуация, че докато свръхскептицизмът отхвърля обозначаването на различаващите се по несъществени белези общества като чийфдъми, то едновременно с това те биват все пак категоризирани като чийфдъми. Подтекстът на едно такова възражение е, разбира се, друг – ако чийфдъмите са все пак твърде различни, то приложима ли е спрямо тях евентуална еволюционна схема. Следва според мен да се има предвид, че понятието е научна абстракция и степента на адекватност между влаганото в него съдържание и неговия денотат (реалното обществено състояние в преходната епоха, която то се стреми да опише) е въпрос както на усъвършенстване на самото понятие, така и на ясно дефинируемостта му присъствие в научно-изследвателската прагматика. При това едва ли може да бъде обвиняван в аналитичен волунтаризъм един от доайените в проучването на епохата на политогенезис, Робърт Карнейро, когато пише: „The more we look at chiefdoms around the world – in the Southeast, the Circum-Caribbean, west, central, and east Africa, Polynesia, etc. – the more we are struck by the similarities in their structure. And this is true not only of their gross anatomy, but of their fine details as well.” [Carneiro, R. L. 2002, p. 96]

Разбира се, все пак разнообразието на типовете чийфдъми, за каквито се говори в литературата, е действително голямо. По изброяването на Т. К. Earle [1987, p. 280, с лит.], това е типологизирането и на тази база класифицирането на чийфдъмите като: теократични, милитаристични и чийфдъми от тропическите гори; групово или индивидуалистично ориентирани; стратифицирани и рангови; paramountcies (буквално: „върховенства”), рангови и нерангови чийфдъми, и накрая – най-разпространеното им типологизиране – като „прости” (simple, което според мен в случая е по-сполучливо да се преведе не буквално, а като „ранни” или „първични”) и „сложни” (complex) чийфдъми. Но, разбира се, тази тяхна категоризация, отчитаща така или иначе голямото разнообразие в типологията на етнополитическите организми от епохата на политогенезис, най-често се подчинява на инцидентно формулиране ad hoc, без да се потърсят общи критерии в типологизацията и на тази база да се избегне големия терминологичен разнобой, който несъмнено затруднява.

Освен това, вариабилността на типологията на обществата, обозначавани като чийфдъми, действително води до опасността **трудно да бъде проведена разграничителна линия между тях и ранната държава**, което кара изследвачите да отбележат, че ако се вземат отделни полинезийски „сложни чийфдъми”, то би било трудно да се отсъди еднозначно дали са вождества или са вече ранни държави [Куббелъ, Л. Е. 1988, с. 156; Кочакова, Н. Б. 1991, с. 57; Кочакова, Н. Б. 1999, с. 10; в случая повтарям частично библиографската справка у Гринин, Л. Е. 2012, с. 28]. Проблемът за ясното разграничаване „вождество – ранна държава” е налице например и по отношение на цивилизациите Бенин, Ифе, Ойо, Дахомей в района на Гвинейския залив [вж. най-общо: Томановская, О. С. 1973, с. 276 – 277, с лит.], при условие, че според големия руски африканист Н. Б. Кочакова тези общества са по-скоро ранни държави [вж. Кочакова, Н. Б. 1986; 1995, и др.]. За времето на Пястите в ранносредновековна Полша също са налице колебания дали става дума за сложен чийфдъм или ранна държава.²⁴ Може би най-характерният случай в това отношение е категоризацията на обществото на Хаваите – приемано от част от създателите на концепцията за чийфдъма като класически пример за т.нар. сложен чийфдъм [вж. напр.: Earle, T. 1997, p. 34], от други автори това общество бива категоризирано като ранна държава [Seaton, S. L. 1978, и др.; срв. Латушко, Ю. В. 2004; 2006]. Така очертаваният проблем е често отбелязван в литературата. Така например М. Е. Смит пише, че чийфдъмите често причинявали „безпокойство” на изследователите, заради големите колебания как да бъде категоризирана дадена етнополитическа общност – дали като висш, респ. сложен чийфдъм, или като ранна държава, докато за М. Уеб чийфдъмът е еволюционна задънена улица, а чийфдъмите,

²³ Становищата на Ковалевски, Шенкс и Тили привеждам отново по цитираната току-що (в предшестващата бел. 22) публикация на Paul K. Wason.

²⁴ Пшемислав Урбанчик пише буквално във връзка с категоризацията на потестарно-политическата система от времето на Пястите: „granica między rozwiniętym wodzostwem a wczesnym państwem nie jest jednoznaczna.” [Urbaczyk, Prz. 2008, str. 28 – 29; срв. Sikorski, D. A. 2014, str. 179 – 180].

които могло да се развият в държава, е по-добре да бъдат определяни като зараждащи се държави, “incipient states” [Smith, M. E. 1985, p. 97; Webb, M. 1975, pass.; цитирани по: Гринин, Л. Е. 2012, с. 79, бел. 16 (към текста на с. 28)]. Във връзка с това да привлече още едно становище, онова на Елман Сървис, който отбелязва, че чийфдъмите могли да се превърнат в първични ранни държави, което се демонстрирало в случаите с Тонга, Таити, Хаваите и някои западноафрикански крайбрежни държави [Service, E. R. 1971, p. 145]. Но така неговата категоризация на съответните общества обхваща един исторически период с голяма продължителност, в рамките на който спокойно може да се отдели формативният – защо не военндемократичен – период от последвалия го период на ранната държава; в противен случай терминът чийфдъм би припокрил и целия преходен период, като се започне от егалитарното му стартово състояние, и по този начин биха били пренесени характеристиките на ранната държава и върху този период. Сходни методически проблеми са донякъде в сила и за понятието „супер-сложен чийфдъм” – от интерес за българската историография освен заради теоретичната му значимост, и защото чрез него бива категоризирана имащата отношение и към българската средновековна история етно-политическа формация на хуните [вж. за тях, както и за понятието: Крадин, Н. Н. 2000, с лит.], а и на хазарите²⁵. Въз основа на конкретно-исторически материал, неоперативността на понятието чийфдъм в това отношение е отбелязвана, тъй като твърде общият му характер според изследвачите не отразява процесите на историческа еволюция в хода на политогенезиса [срв. например Frangipane, M. A. 2001, p. 416, според която понятието е simplistic term за постоянно усложняващата се ситуация в северна Месопотамия в епохата на политогенезис в този регион]. С оглед на необходимия исторически подход към изучаването на преходната епоха, такава сумарност на понятието чийфдъм води до опасността чрез включването в него както на общества, които по-скоро представляват ранни държави, отколкото преходни общества, така и на общества, представляващи „simple chieftainships”, да бъде заличено реално съществуващото различие между тях. Това на свой ред би означавало на додържавните chieftainships да се припишат социално-икономическите параметри на исторически по-зрелите общества, т.е. на т.нар. ранни държави. По този начин на родово-племенните общества би могло да се припишат всички белези на държавата, като в такива крайни представи последната ще е възникнала само чрез количествено нарастване при обединението на отделните чийфдъми в специфична субординация. При такъв подход видим за анализа става единствено количественият ръст на въпросния самоуправляващ се колектив, разрастващ се от родово-племенната община до значителна по територия ранна държава, която съсредоточава управлението в единен административен център. Оттук и малко подвеждащата формулировка за **централизацията на властта** при формирането на държавата, отразяваща твърде общо и несъдържателно процеса на историческо развитие на дихотомията „местна – централна власт”. Тук няма да се спирам на въпроса доколко една подобна методическа несъобразност действително се наблюдава в някои проучвания и доколко тя не се опира върху т. нар. патриархална теория за държавата.²⁶ В подобен методически неправилен подход към анализа се откриват рецидиви от една твърде обобщена социологическа представа за държавата като самоуправляваща се общност независимо от нейната типология. И в родово-племенната епоха, и в епохата на държавност и класово общество човешките общности се самоуправляват чрез съответните властови системи; представлявайки специфични системи на „управление на богатата” (Сървис) и на регулиране на обществения живот, властовите системи на двете последователни исторически епохи обаче са с различна типология. Отъждествяването или уподобяването им заради общосоциологическите закономерности, застъпени и в двете, би замъглило същността на развитието от родово-племенно общество през чийфдъм към формирането на държава – методически подход, който към днешно време би трябвало да се смята за преодолян.

²⁵ Вж. за тази категоризация на държавата на хазарите препратките към изследванията на Николай Крадин и Б. Живков, цитиран по-горе, в бел. 14.

²⁶ Към патриархалната теория – с нейния античен праобраз в представите на Аристотел за раждането на държавата като съвкупност от обединили се в полис отделни села (в състав от патриархални семейства) – се приближава според мен както определянето на чийфдъма у Р. Карнейро като „автономно политическо образувание, обединяващо няколко села под постоянния контрол на върховния вожд” (в случая – цитирано по: Дмитрий Беляев, в: Електронен форум Historica < <http://historica.ru/> > от 28.07.2005, [#entry126813](http://www.historica.ru/index.php?s=fe3f69cf2576574244c7a1e3391cc782&showtopic=2367&st=90&p=126813), достъпно – декември 2009), така и по-ранната категоризация на чийфдъма у К. Оберг (приведена в бел. 5, по-горе) като „multivillage territorial” общности начело с върховен вожд, под чийто контрол се намирили „districts” и села, управлявани от йерархия от подчинени вождове. Въпросът се нуждае от допълнителен анализ.

Разбира се, отделни негови рецидиви могат да се срещнат в литературата и към днешна дата, но следва да се отбележи, че в процеса на разработването си теорията за т.нар. чийфдъм преодолява един такъв неоснователен подход на практика напълно. Така, от една страна, редом с общосоциологическата категоризация на родово-племенната потестарна система като „протодържавна” организация, която послужи като база за някои опити да се очертае еволюцията на родово-племенните институции към държавни [срв. в това отношение например: **Lowie, R. H.** 1962; **Генинг, В. Ф., Павленко, Ю. В.** 1984], изследвачите, изправени пред сумарността на понятието чийфдъм, пристъпват към очертаването на неговите типологични варианти, стигайки много скоро до идеята, че **те са не просто типологически, а историко-типологически варианти**. От друга страна, съсредоточавайки вниманието върху една от институциите на властовата система, в конкретноисторическите и теоретични разработки на концепцията бе постигнато едно по-цялостно обрисване на структурно-функционалния модел на потестарно-политическата организация на т.нар. чийфдъми, респ. бе очертана тяхната еволюция в хода на процеса на раждане на държава при трансформацията на родово-племенното общество. По този начин се пристъпва към едно формулиране на производни историко-стадиални варианти на феномена чийфдъм, очертавайки мястото им в една схема на прогресивното им историческо развитие към конституирането на т.нар. ранна държава.

III. **Еволюцията, очертаваща развитието през преходната епоха**, се представя по различен начин у отделните изследвачи. Като цяло за нейна изходна отправна точка се приема егалитарното племенно общество, усложняващо се в етапа на т.нар. първичен чийфдъм (simple chiefdom), преживяващо по-значими социално-икономически и политически преобразования в етапа на т.нар. комплексен или сложен чийфдъм (complex chiefdom), за да прерасне в т.нар. ранна държава (early state). В някои случаи схемата се представя във вида: група – племе (голяма група) – чийфдъм (още по-голяма и по-добре организирана група) – ранна държава (“кралство”), т.е. без диференциране на понятието чийфдъм [**Service, E. R.** 1971; 1975; **Orme, B.** 1981, p. 137; най-ранно формулиране на концепцията за такава еволюция: **Sahlins, M. D.** 1960, p. 37; схемата „band – tribe – chiefdom” следва и **Krader, L.** 1968, pass.; едно от последните обобщения на представите за такава еволюционна схема: **Claessen, H. J. M.** 2014, p. 11 sqq.]. У други автори схемата задължително включва двуетапно развитие на т. нар. чийфдъм – развитието вървяло от асепhalous band-type societies през етапите на племената (tribe у Фланъри и други автори, segmentary tribe у Айзенщад), на simple tribal chieftainships и на more complex “centralized chieftainships” of an almost proto-feudal nature chieftainships към етапа на формиране на етнически и мултиетнически държави [вж. напр. **Pearson, R.** 1974, pass., цит. по: **Rowlett, R. M.** 1984, p. 193–194; за термина segmentary tribe: **Eisenstadt, S. N.** 1959, p. 206 ff.]. Тази схема бе приета и в руската литература – Л. С. Василев представя протодържавата-чийфдъм като изживяваща еволюция от прости към сложни съставни чийфдъми [вж. напр. **Васильев, Л. С.** 1983, с. 32 и сл.]. В това отношение влияние оказва идеята, базирана върху наблюдения главно от етноисторическо естество, за превръщането на простия чийфдъм в усложнен такъв чрез подчиняването от един чийфдъм на други чийфдъми [срв. напр. **Carneiro, R. L.** 1978; **Carneiro, R. L.** 1981, p. 69]. Както видяхме по-горе, в литературата действително се говори за много варианти на чийфдъма, но така или иначе постепенно се налага като най-активно използвано именно това тяхно категоризиране, в рамките на така очертаната еволюционна схема, на „simple” и „complex” чийфдъми. В крайна сметка се наложи представата за една тристепенна еволюционна схема в развитието на т.нар. чийфдъм, респ. и на епохата на политогенезис. Така в литературата тези три еволюционни степени на чийфдъма се обозначават като, първо, първични (simple), второ, сложни и, трето, суперсложни, или по терминологията на Р. Карнейро – първични (simple), компаундни и консолидирани [**Крадин, Н. Н.** 1995, с. 24 – 25; **Карнейро, Р.** 2000, с. 91–94; в случая заемам библиографската справка от **Беляев, Д. Д.** Ранние вождества Мезоамерики... , pass.]²⁷.

Според мен в така разработената терминология може да се въведе незначителен коректив, използвайки вместо термина „прост чийфдъм” (което би било не особено удачен буквален превод на английското simple chiefdom) термина „първичен (или ранен) чийфдъм”, а в някои случаи редом с термините „сложен” или „комплексен чийфдъм” е по-точно да се използва терминът „развит (или зрял) чийфдъм”.

²⁷ Хубаво описание на идеята за механизма на еволюция от прост към сложен чийфдъм и респ. от прост към т.нар. компаунден чийфдъм вж. у [**Карнейро, Р.** 2007, с. 361 и сл.]; същият текст: [**Карнейро, Р.** 2000, с. 90 и сл.]; същият текст в изданието на английски език на сборника: [**Carneiro, R. L.** 2000, p. 90 ff.]. Робърт Карнейро отбелязва, че тази идея се е породила у него под влияние на една статия на Чарлз Хъдсън (конкретно: [**Hudson, Ch.** 1988]).

III. 1. Принципната допустимост на постулирането на така представената еволюция следва от ясно проследимото по археологически данни развитие от „примитивен“ общественно-икономически бит през стадий на complexity (базисен термин в съвременната западна етнология за обозначаване на промените в обществото след неолитната революция²⁸) към етапа на т.нар. стратифицирано общество, респ. на занимаващия ни чийфдъм, а така също и от обрисуванията от етнологическите данни картина, в която сакрализираният вожд на чийфдъма има добре проследима еволюция от родово-племенния тип вожд. Картината на сложния, комплексен чийфдъм явно не е картина на извечно съществуващи реалности, следователно историчността като подход изисква изричното установяване на еволюцията, която е довела до формирането му.

III. 2. В хода на обсъждането на еволюцията на потестарните структури на преходната епоха особено място заема становището, че чийфдъмът могъл да се развие без предшестващото звено на еволюцията, племето, или пък че, от друга страна, племената могли да се развият от разпаднали се чийфдъми, формирайки племена от типа на йеменските племена. Така приемат Дм. Бондаренко и А. Коротаев [вж. напр., с лит.: **Bondarenko, D.; Korotayev, A.**, 2000, р. 153 – 154; срв. също: **Коротаев, А. В., Оболенков, А. А.** 1989]. Тази концепция изхожда от неточна представа за племето, представа, която не отчита обстоятелството, че арабското племе още от времето на Ранното средновековие е общност, твърде различна от типичното за родово-племенната епоха племе в състав от экзогамни родове.²⁹ Съвкупността от патрилинейни генеалогии, организирана в квазиродове и квазиплемена съобразно произхода ѝ от някогашни същински родови структури или просто по териториален признак, представлява общност, която би могло и да бъде регенерирана и именно такава общност би следвало да се очаква да се развие като самоуправляващ се човешки колектив след разпадането на дадена политическа структура от Средновековието, а дори и от ново време.

²⁸ В литературата като най-точно определение на понятието **комплексност** се приема онова на Робърт Карнейро [**Carneiro, R. L.** 1970 а, р. 833 – 871]. Между характеристиките на социалната комплексност се сочат например: по-голямото социално и икономическо неравенство; по-развитата титулатурна йерархия; по-големият размер на максимално организираната потестарно-политическа единица (polity); по-широката сфера на вождеската власт, и по-големият брой административни равнища. Едно такова определение за комплексността обаче визира цялата съвкупност от промени след неолитната революция, от простия чийфдъм до сложния и респ. супер чийфдъма, без ясно очертаване на процесуалната последователност при назряването на конкретните промени в хода на историческото развитие. За понятието “комплексни общества” вж. още: [**Porter, B. W.** Major Statement: Complex Societies..., pass.].

²⁹ Върху този въпрос ще се спра по възможност отново в бъдещо проучване. Тук ще отбележа само, че по принцип при оценката на племето като форма на социално-политическа организация историци и етнологи се разделят на две групи и съобразно тези различни методологически позиции, твърде често априорни, анализират типологията на преходните етносоциални организми, в това число и на праисторическите етносоциални организми, познати ни главно по археологически данни (срв. прегледа на проблематиката и историографската справка в това отношение у [**Haas, J.** 1982, р. 9 ff.]). Според част от изследвачите племето представлява същинската „аборигенна“ форма на социално-политическа организация – становище, поддържано от Е. Сървис, Салинс и др. [**Service, E. R.** 1971; 1971 а; **Sahlins, M. D.** 1968]. При това, приема се че класическите форми на племето като етно-потестарен организъм се формирали именно в преходната епоха [**Куббелъ, Л. Е.** 1982, с. 140, с лит.] и че племето като форма на социално-политическа организация получавало в епохата на класообразуване преобладаване над рода и общината [**Хазанов, А. М.** 1975, с. 123 – 124]. Друга част, представена в теоретично отношение от концепцията на М. Фрид, приема племето за форма на социално-политическа организация, извикана към живот от контакта с по-високоразвити общества, като рефлексия на част от първобитните общества на мощното влияние, изпитвано от тях в контактните зони между цивилизация и първобитна периферия [**Fried, M. H.** 1967; 1968; 1975]. Следва да се има предвид, че Мортън Фрид обосновава становището си въз основа на примера на исторически късното племе на колониална и съвременна Африка – етнополитическа формация, която основателно може да се окачестви като „политически организирано подразделение в състава на голяма етническа или политическа общност“, начело на която стои вожд [съгласно определението например на **Mair, L.** 1967, р. 12, цит. по: **п’Битек, О.** 1979, с. 30]. Проблемът, който очертава така представеното разминаване в методологическата нагласа по отношение на същността на племето като етнополитическа формация и респ. по отношение на мястото ѝ в епохата на политогенезис, се състои в това – нещо, на което съм имал възможността да обърна внимание [**Йорданов, Ст.** 1990, с. 159 – **Йорданов, Ст.** 2009, с. 253] – дали може да се критикува Моргановата концепция за племето по материал за африканското племе от XIX и началото на нашия век, както постъпва освен цитирания по-горе М. Фрид, и **A. W. Southall** [1970].

Двамата автори се базират върху идеята на Карнейро, която, както те я резюмират, представлява израстването на чийфдъмите като резултат от политическата централизация на много общини, без предшестваш ги племенен етап. Те се позовават на неговата идея за един етап на „a big-man village community with much pronounced inequality and political hierarchy”, от който развитието вървяло към „authoritarian village community with a very powerful chief” (пример за каквато давали индианците от северозападното крайбрежие на Северна Америка), едва след което възниквали същинските чийфдъми. Две са опасностите при такъв подход към проблематиката. От една страна, не се представя точно концепцията на Карнейро, в която все пак чийфдъмът се категоризира като общество с родово-племенно устройство (вж. по-горе, параграф I. 4. от настоящото изложение). От друга страна, добре видимо е противоречието, получавано при липсата на точни критерии за понятието чийфдъм – индианците от северозападното крайбрежие на Северна Америка, приемани от Фланъри като високоразвити чийфдъми (вж. по-горе, параграф II. 2. от настоящото изложение), в представите на Карнейро са в етап на развитие, предшестваш развитието на същинските чийфдъми. Редом с това, ако те бъдат категоризирани само посредством примера на техните селищни общини, то в такъв случай няма да се види мястото на тези общини в цялостните общества, на които те били базисни единици, а също така ще бъде изгубена всякаква представа за сложната социална система на тези общества – типичен пример за онова взаимопреплитане на родово-племенна (и то в повечето случаи матрилинейна) организация, полово-възрастова стратификация и поселищно дислоциране в хетерогенни общини, което според мен е типично за такива общества; един въпрос, нуждаещ се от отделно дискутиране.

III. 3. Представянето на концепцията за така обрисуваната еволюция **не може да избегне илюстрирането ѝ чрез съпоставка между различни по степен на complexity традиционни общества**, подредени във възходяща градация. В това отношение са възможни редица корективи и в литературата често ги правят.

Даден тип общество може да е оптималният етно- и стопанско-културен тип за дадените екологични условия и това да не предполага съществена еволюция в продължение на хилядолетия. По принцип тази е причината за формирането на общества стагнати. Но сами по себе си благоприятни екологични условия предполагат и процес на необратима и перманентна еволюция, което се доказва, както от високата степен на развитие, достигната от общества изолати (някои райони в Океания, Великденският остров), така и от картината на прогресивно развитие, проследима по археологически данни и в райони, които не се отличават с благоприятни – в абсолютен смисъл – екологични условия за обществен прогрес. Опасностите на крос-културната методика на работа обаче така или иначе са налице. Ето защо от значение е прилагането на онзи коректив, който, най-общо казано, представлява т. нар. *controlled comparison*. Това се оказва отчасти възможно само за онези региони от света, за които би могло да бъдат установени и двата типа чийфдъми – и т.нар. прост, респ. ранен (респ. първичен) чийфдъм, и комплексния съставен (респ. развит или зрял) чийфдъм. Полинезия например се приема за илюстрация на всички етапи в развитието на социална диференциация; на единия полюс били хавайските аристократи-арики, изключени не само те, но и приближените им, от производителен труд, а на другия – участващите в производителния труд вождове от островите Пукапука или Футуна, с междинни тикопийски, самоански, тонгански варианти [Куббелъ, Л. Е. 1988, с. 125, с лит.]. Но това се оказва възможно в още по-голяма степен за онези региони от света, където в края на проследимата по комплексни данни еволюция стоят преддържавни образувания от типа чийфдъм, за които се разполага с информация, достатъчна по обем, за да бъде обрисувана типологията им и едновременно – историческото развитие, довело до тази типология. Полинезия и респ. Океания въобще е пример и в това отношение, някои райони от Африка – също, а показателен и детайлно подложен на анализ материал в това отношение предоставят и американските чийфдъми. В този смисъл конкретно-историческите проучвания на феномена, обозначаван като чийфдъм, несъмнено ще подпомогнат много аналитичното му осмисляне.

* * *

Прегледът показва много активно използване на понятието чийфдъм – тръгващо от „класическите” примери на *sacisazgos* в Карибския ареал, както и на ранните и сложни чийфдъми в Океания, донякъде и от примера на чийфдъмите в доколониална Северна Америка, понятието преминава в Стария свят, навлиза в теоретико-понятийния апарат на праисторическите изследвания, за да обозначи

етнополитическите организми в процес на политогенезис – от халколита до Ранното средновековие, а и в по-късни епохи при т. нар. традиционни общества.

Заемащо все по-важно място в теоретико-понятийния апарат на историческия анализ с предмет епохата на политогенезис, понятието чийфдъм явно се очертава като нуждаещо се от допълнително изясняване по редица съществени страни на съдържанието му.

Направеният частичен преглед определено изяснява необходимостта да бъде допълнително изяснено съотношението на властовата система на чийфдъма с властовите органи и социалната организация на родово-племенната епоха, респ. до каква степен родово-племенните властови органи представляват елементи и от неговия социално-политически облик. В този смисъл се нуждаят от по-детайлно обсъждане повдигнатите от Леонид Гринин и Андрей Коротаев въпроси за т. нар. от тях „аналози на чийфдъма”, които те откриват в „poleis, autonomous towns and complex village communities, cast-clan systems, non-hierarchically organized territorial groups and federations of villages, certain types of tribal systems, and so on” [Grinin, L. E., and Korotaev, A. V. 2011, pass.; срв. също: Гринин, Л. Е. 2008; Grinin, L. E. 2007; 2009; Гринин, Л. Е., Коротаев, А. В. 2012; Маретина, С. А. 1995; 1995 а; Берёзкин, Ю. Е. 1995;³⁰ 1995 а; 1997; 2000; 2014, както и обобщителната му публикация: Берёзкин, Ю. Е. 2013; също: Berezkin, Ара Tanis..., и др.]. Според мен несъмнено се нуждае от анализ и одиозната фигура на вождя и мястото ѝ в потестарно-политическата система на чийфдъма, при условие че поне простите, респ. ранни чийфдъми, не познават феномена на суверенната разпоредителна функция на вождовете и са своего рода демокрации, защо не – военни демокрации. В това отношение, пък и във връзка с проблема за т.нар. „аналози” на чийфдъма, заслужава да бъде припомнена една бележка на Зданович, която звучи почти като критичните бележки на някои автори спрямо неоправданото според тях търсене на универсалност на т.нар. военна демокрация. „Другой причиной – пише Зданович – заставляющей некоторых исследователей видеть вождества даже там, где не удается обнаружить ни явной элиты, ни самой фигуры вождя, является историцистский (в терминологии К. Поппера) подход к вождеству с позиций исторической предназначённости, целевой установки и универсальной необходимости. И в отечественной, и в зарубежной литературе широко дано представление о вождестве как об универсальной ступени исторического развития. В таком случае становится понятным отнесение к категории вождеств всех социальных образований, которые занимают промежуточное положение между первобытностью и государством и которые мы предпочитаем называть “среднемасштабными обществами”.” [Зданович, Г. Б. 1997, pass., главата „Среднемасштабные общества и проблема вождества”; подч. мое, Ст.Й.]. В същата насока, отбелязва се освен това, че „...M. Sahlins [1963, p. 288 – 300] dichotomy of Melanesian big men and Polynesian chiefs is nowadays regarded as stereotyping and his examples not typical anymore of the ‘type’ of social and political system they were thought to represent [...]”, и че „... the equation of chiefdoms with hereditary power and big men with achieved power is seen as an oversimplification.” [Kienlin, T. L. 2012, S. 20, позовавайки се в критиката си към Маршал Салинс на: Godelier, M. 1986, p. 188, и на Roscoe, P. 2000, p. 84 – 87]. Ясно е в такъв случай, че една представа за структурно-функционалният модел на чийфдъма, прецизно изградена и адекватна на изучаваната действителност, е необходимост с оглед точното му място в теоретико-понятийния апарат, използван при изучаването на епохата на политогенезис.

Свързана с този кръг проблеми е и следващата група въпроси – доколко стратифицирането на чийфдъма на историко-стадиални и структурно-функционални варианти може да опише адекватно и пълно епохата на политогенезис, както и доколко очертаването на неговите историко-стадиални варианти подава достатъчно ясни критерии за отграничаването на епохата на политогенезис от епохата на ранната държава, респ. самия чийфдъм от вече формираната държавна потестарно-политическа система.

³⁰ В библиографската информация в моята книга „Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология. Библиография, историографско и проблемно-теоретично проучване. Част първа. Въведение в проблематиката” [Йорданов, Ст. 2009, pass.] е допусната грешка в посочването на точните страници, върху които е публикувана статията на Берёзкин в сборника „Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности” [Попов, В. А. (ред.), 1995, с. 62 – 78]. Грешката е механична, тъй като този сборник е напълно достъпен по интерактивен път и не става дума за указване по библиографски път на данните за статията на Ю. Берёзкин.

Частичен отговор на тези въпроси бих могъл да дам предварително. Понятието чийфдъм никога няма да бъде докрай (!?) изяснено – то ще се доизяснява в процеса на проучванията и в крайна сметка може – също като понятието военна демокрация – да бъде изместено от друго понятие. Впрочем, добре видимо е, че вместо „отговор” всъщност описвам добре познатия път на изследване на историческите феномени и процеси – от конкретно-историческите изследвания се върви към обобщения, раждащи и съответните понятия, които по-нататъшните проучвания разколебават, за да се пристъпи към ново обобщение и нови понятия и т. н. Но понятието чийфдъм вече има добре формулиран структурно-функционален модел и въпреки колебанията по отношение на някои негови характеристики, този структурно-функционален модел се вписва в ясно окачествена типология с богатата гама на нейните инварианти. Именно характеристиките на тази типология заслужават да бъдат предмет на едно бъдещо проучване.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

- Аверкиева, Ю. П.** 1974 – Ю. П. Аверкиева. Индейцы Северной Америки. Москва, 1974 [Yu. P. Averkiyeva. *Indeytsy Severnoy Ameriki*. Moskva, 1974].
- Аверкиева, Ю. П.** 1978 – Ю. П. Аверкиева. У истоков современной этнографии (К столетию выхода в свет “Древнего общества” Л. Г. Моргана). – СЭ, 1978, № 1 [Yu. P. Averkiyeva. *U istokov sovremennoy etnografii* (K stoletiyu vykhoda v svet “Drevnego obshchestva” L. G. Morgana). – SE, 1978, № 1].
- Алимов, Д. Е.** 2013 – Денис Е. Алимов. Потестарная организация в славянском мире в IX – X вв.: в поисках „простого вождества”. – В: Попов, В. А. (ред.). Ранние формы потестарных систем. Санкт-Петербург, 2013, 133 – 163 [Denis YE. Alimov. *Potestarnaya organizatsiya v slavyanskom mire v IX – X vv.: v poiskakh „prostogo vozhdstva”*. – V: Popov, V. A. (red.). *Ranniye formy potestarnykh sistem*. Sankt-Peterburg, 2013, 133 – 163].
- Байок, Дж. Л.** 2000 – Джесси Л. Байок. Наложницы и дочери в Исландии XIII века: Вальгерд Йонсдоттир и Сольвейг, Вигдис Гисльсдоттир и Турид. – В: Другие средние века. К 75-летию А. Я. Гуревича. Москва – Санкт-Петербург, 2000 [Dzhessi L. Bayok. *Nalozhnitsy i docheri v Islandii XIII veka: Val’gerd Yonsdottir i Sol’veyg, Vigdis Gisl’sdottir i Turid*. – V: *Drugiye sredniye veka. K 75-letiyu A. Ya. Gurevicha*. Moskva – Sankt-Peterburg, 2000].
- Баландие, Ж.** 2000 – Жорж Баландие. Политическа антропология. ИК Женифер – Хикс, 2000 [Zhorzh Balandie. *Politicheskaya antropologiya*. IK Zhenifer – Hiks, 2000].
- Балезин, А. С.** 1986 – С. А. Балезин. Африканские правители и вожди в Уганде. Москва, 1986 [S. A. Balezin. *Afrikanskiye praviteli i vozhdii v Ugande*. Moskva, 1986].
- Баран, Я. В.** 2000 – Я. В. Баран. Суспільний лад та соціальні відносини. – В: Давня історія України. Т. 3: Слов’яно-Руська доба. Київ, 2000 [Ya. V. Baran. *Suspil’niy lad ta sotsial’ni vidnosini*. – V: *Davnyaya istoriya Ukraini*. T. 3: *Slov’yano-Rus’ka doba*. Kiiv, 2000].
- Беляев, Д. Д.** Ранние вождества Мезоамерики... – Д. Д. Беляев. Ранние вождества в юго-восточной Мезоамерике. – В: Мезоамерика глазами русских первопроходцев <<http://www.mesoamerica.ru/indians/maya/vozhdes.html>> [D. D. Belyayev. *Ranniye vozhdstva v yugo-vostochnoy Mezoamerike*. – V: *Mesoamerika glazami russkikh pervoprokhodtsev* <<http://www.mesoamerica.ru/indians/maya/vozhdes.html>>].
- Берёзкин, Ю. Е.** 1995 – Юрий Е. Берёзкин. Вождества и акефальные сложные общества: данные археологии и этнографические параллели. – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, 1995, 62–78 [Yuriy YE. Beryozkin. *Vozhdstva i akefal’nyye slozhnyye obshchestva: dannyye arkheologii i etnograficheskiye paralleli*. – V: *Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti*. Moskva, 1995, 62–78].
- Берёзкин, Ю. Е.** 1995 а – Юрий Е. Берёзкин. Модели среднemasштабного общества: Америка и древнейший Ближний Восток. – В: Альтернативные пути к ранней государственности. Владивосток, 1995, 94 – 104 [Yuriy YE. Beryozkin. *Modeli srednemashtabnogo obshchestva: Amerika i drevneyshiy Blizhniy Vostok*. – V: *Al’ternativnyye puti k ranney gosudarstvennosti*. Vladivostok, 1995, 94 – 104].
- Берёзкин, Ю. Е.** 1997 – Юрий Е. Берёзкин. Америка и Ближний Восток: формы социополитической организации в догосударственную эпоху. – Вестник древней истории, 1997, № 2, 3–24 [Yuriy YE. Beryozkin. *Amerika i Blizhniy Vostok: formy sotsiopoliticheskoy organizatsii v dogosudarstvennuyu epokhu*. – *Vestnik drevney istorii*, 1997, № 2, 3–24].
- Берёзкин, Ю. Е.** 2000 – Юрий Е. Берёзкин. Еще раз о горизонтальных и вертикальных связях в структуре среднemasштабных обществ. – В: Альтернативные пути к цивилизации. Под ред. Н. Н. Крадина, А. В. Коротаева, Д. М. Бондаренко, В. А. Лынши. М.: Логос, 2000, 259 – 264 [Yuriy YE. Beryozkin. *Yeshche raz o gorizontal’nykh i vertikal’nykh svyazyakh v strukture srednemashtabnykh obshchestv*. – V: *Al’ternativnyye puti k tsivilizatsii*. Pod red. N. N. Kradina, A. V. Korotayeva, D. M. Bondarenko, V. A. Lynshi. M.: Logos, 2000, 259 – 264].

Берёзкин, Ю. Е. 2012 – Юрий Е. Берёзкин. Археология, этнография и политогенез. – В: Ранние формы политических систем. Составитель и ответственный редактор: В. А. Попов. Санкт-Петербург, 2012 [Yuriy YE. Beryozkin. Arkheologiya, etnografiya i politogenez. – V: Ranniye formy politicheskikh sistem. Sostavitel' i otvetstvennyy redaktor: V. A. Popov. Sankt-Peterburg, 2012].

Берёзкин, Ю. Е. 2013 – Юрий Е. Берёзкин. Между общиной и государством. Среднемасштабные общества Нуклеарной Америки и Передней Азии в исторической динамике. (Kunstkamera Petropolitana). СПб.: МАЭ РАН, 2013, 256 с. [Yuriy YE. Beryozkin. Mezhdru obshchiny i gosudarstvom. Srednemasshtabnyye obshchestva Nuklearnoy Ameriki i Peredney Azii v istoricheskoy dinamike. (Kunstkamera Petropolitana). SPb.: MAE RAN, 2013, 256 s.].

Берёзкин, Ю. Е. 2014 – Юрий Е. Берёзкин. Варианты политогенеза в догосударственную эпоху и подходы к их изучению. – Антропологический форум, № 20, 2014, 187 – 217 [Yuriy YE. Beryozkin. Varianty politogeneza v dogosudarstvennyuyu epokhu i podkhody k ikh izucheniyu. – Antropologicheskyy forum, № 20, 2014, 187 – 217].

Берёзкин, Ю. Е. Становление цивилизаций... – Берёзкин, Ю. Е. Становление древних цивилизаций Америки и Евразии. – 2000 ИДПО „Европейский университет в Санкт-Петербурге” < http://www.eu.spb.ru/ethno/courses/et_p6.htm > [Beryozkin, Yu. YE. Stanovleniye drevnikh tsivilizatsiy Ameriki i YEvrarii. – 2000 IDPO “YEvropeyskiy universitet v Sankt-Peterburge” < http://www.eu.spb.ru/ethno/courses/et_p6.htm >].

Бондаренко, Д. М. 1995 – Д. М. Бондаренко. Вождества в доколониальном Бенине. – В: Попов, В. А. (ред.). Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, Наука, 1995 [D. M. Bondarenko. Vozhdestva v dokolonial'nom Benine. – V: Popov, V. A. (red.). Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva, Nauka, 1995].

Бондаренко, Д. М. 2014 – Дмитрий М. Бондаренко. Раннесредневековое общество сквозь призму социальной антропологии. – Средние века, Т. 75, 2014, № 1/2, 481 – 491 [Dmitriy M. Bondarenko. Rannesrednevekovoye obshchestvo skvoz' prizmu sotsial'noy antropologii. – Sredniye veka, T. 75, 2014, № 1/2, 481 – 491].

Бондаренко, Д. М., Коротаев, А. В. (отв. ред.), 2002 – Цивилизационные модели политогенеза. Отв. ред Д. М. Бондаренко, А. В. Коротаев. Москва: Центр цивилизационных и региональных исследований РАН, 2002 [Tsivilizatsionniye modeli politogeneza. Otv. red D. M. Bondarenko, A. V. Korotayev. Moskva: Tsentr tsivilizatsionnykh i regional'nykh issledovaniy RAN, 2002].

Васильев Л. С. 1980 – Л. С. Васильев. Становление политической администрации (от локальной группы охотников и собирателей к протогосударству-чифдом). – НАА, 1980, № 1 [L. S. Vasil'yev. Stanovleniye politicheskoy administratsii (ot lokal'noy gruppy okhotnikov i sobirateley k protogosudarstvu-chifdom). – NAA, 1980, № 1].

Васильев, Л. С. 1981 – Л. С. Васильев. Протогосударство – чифдом как политическая структура. – НАА, 1981, № 6 [L. S. Vasil'yev. Protogosudarstvo – chifdom kak politicheskaya struktura. – NAA, 1981, № 6].

Васильев, Л. С. 1983 – Л. С. Васильев. Проблемы генезиса китайского государства. Москва, 1983 [L. S. Vasil'yev. Problemy genezisa kitayskogo gosudarstva. Moskva, 1983].

Васильев, Л. С. 1995 – Л. С. Васильев. Древний Китай. Том 1. Предыстория, Шан-Инь, Западное Чжоу (до VIII в. до н. э.). Москва, 1995 [L. S. Vasil'yev. Drevniy Kitay. Tom 1. Predystoriya, Shan-In', Zapadnoye Chzhou (do VIII v. do n. e.). Moskva, 1995].

Васютин, С. А., Пугачев, А. Ю. 2009 – С. А. Васютин, А. Ю. Пугачев. Тюрко-болгары, Византия и славяне в конце VII – VIII веке: Модель военно-политической адаптации кочевников в полупериферийной зоне земледельческой цивилизации. – Славяноведение, 2009, № 4, 3 – 16 [S. A. Vasyutin, A. Yu. Pugachev. Tyurko-bolgary, Vizantiya i slavyane v kontse VII – VIII veke: Model' voyenno-politicheskoy adaptatsii kochevnikov v poluperiferiynoy zone zemledel'cheskoy tsivilizatsii. – Slavyanovedeniye, 2009, № 4, 3 – 16].

Вдовченков, Е. 2014 – Евгений Вдовченков. Экзополитарная модель политогенеза: случай донских сарматов. – Преподаватель XXI век, 2014, № 4, 252 – 262 [YEvgeniy Vdovchenkov. Ekzopolitarnaya model' politogeneza: sluchay donskikh sarmatov. – Prepodavatel' XXI vek, 2014, № 4, 252 – 262].

Генинг, В. Ф., Павленко, Ю. В. 1984 – В. Ф. Генинг, Ю. В. Павленко. Институт племени как орган зарождающейся политической надстройки. – В: Фридрих Энгельс и проблемы истории древних обществ. Киев, 1984 [V. F. Gening, Yu. V. Pavlenko. Institut plemeni kak organ zarozhdayushcheysya politicheskoy nadstroyki. – V: Fridrikh Engel's i problemy istorii drevnikh obshchestv. Kiyev, 1984].

Голубцова, Е. С. 1998 – Е. С. Голубцова. Община, племя, народность в античную эпоху. Москва: Издательство „Наука”, 1998 [YE. S. Golubtsova. Obshchina, plemya, narodnost' v antichnyuyu epokhu. Moskva: Izdatel'stvo “Nauka”, 1998].

Горемыкина, В. И. 1982 – В. И. Горемыкина. Возникновение и развитие первой антагонистической формации в средневековой Европе (Опыт историко-теоретического исследования на материале варварских королевств Западной Европы и Древней Руси). Минск, 1982 [V. I. Goremykina. Vozniknoveniye i razvitiye pervoy antagonisticheskoy formatsii v srednevekovoy YEvrope (Opyt istoriko-teoreticheskogo issledovaniya na materiale varvarskikh korolevstv Zapadnoy YEvropy i Drevney Rusi). Minsk, 1982].

Гринин, Л. Е. 2008 – Л. Е. Гринин. О некоторых особенностях политогенеза в кочевых и варварских обществах. – В: Монгольская империя и кочевой мир. Книга 3. Ответственные редакторы Б. В. Базаров, Н. Н. Крадин, Т. Д.

Скрынникова. Улан-Удэ: Издательство БНЦ СО РАН, 2008, 58 – 92 [L. YE. Grinin. O nekotorykh osobennostyakh politogeneza v kochevykh i varvarskikh obshchestvakh. – V: Mongol'skaya imperiya i kochevoy mir. Kniga 3. Otvetsvennyye redaktory B. V. Bazarov, N. N. Kradin, T. D. Skrynnikova. Ulan-Ude: Izdatel'stvo BNTS SO RAN, 2008, 58 – 92].

Гринин, Л. Е. 2012 – Л. Е. Гринин. Ранние государства и их аналоги в политогенезе: типологии и сопоставительный анализ. – В: Ранние формы политических систем. Составитель и ответственный редактор: В. А. Попов. Санкт-Петербург, 2012, 9 – 98 [L. YE. Grinin. Ranniye gosudarstva i ikh analogi v politogeneze: tipologii i sopostavitel'nyy analiz. – V: Ranniye formy politicheskikh sistem. Sostavitel' i otvetstvennyy redaktor: V. A. Popov. Sankt-Peterburg, 2012, 9 – 98].

Гринин, Л. Е., Коротаев, А. В. 2012 – Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев. Вождества и их аналоги: к типологии среднесложных обществ. – В: Политическая антропология традиционных и современных обществ. Владивосток: Дальневосточный федеральный университет, 2012, 92 – 123 [L. YE. Grinin, A. V. Korotayev. Vozhdestva i ikh analogi: k tipologii sredneslozhnykh obshchestv. – V: Politicheskaya antropologiya traditsionnykh i sovremennykh obshchestv. Vladivostok: Dal'nevostochnyy federal'nyy universitet, 2012, 92 – 123].

Гринин, Л. Е., и др. (ред.), 2006 – Раннее государство, его альтернативы и аналоги: Сб. ст. Отв. ред. Л. Е. Гринин, Д. М. Бондаренко, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев. Волгоград, 2006 [Ranneye gosudarstvo, yego al'ternativy i analogi: Sb. st. Otv. red. L. YE. Grinin, D. M. Bondarenko, N. N. Kradin, A. V. Korotayev. Volgograd, 2006].

Грищенко, П. Г., Захаров, С. В. 2012 – П. Г. Грищенко, С. В. Захаров. Политическая организация кочевников евразийских степей через призму концепции „чифдом”. – Межвузовский вестник, 2 (19), 2012, 30–33 [P. G. Grishchenko, S. V. Zakharov. Politicheskaya organizatsiya kochevnikov yevraziyskikh stepey cherez prizmu kontseptsii „chifdom”. – Mezhvuzovskiy vestnik, 2 (19), 2012, 30 – 33].

Гуляев, В. И. 2014 – В. И. Гуляев. Введение. – В: На пороге цивилизации и государственности (по археологическим и иным источникам). Москва, 2014, 5 – 8 [V. I. Gulyayev. Vvedeniye. – V: Na poroge tsivilizatsii i gosudarstvennosti (po arkheologicheskim i inym istochnikam). Moskva, 2014, 5 – 8].

Гутнов, Ф. Х. Политогенез... – Гутнов, Ф. Х. Политогенез и генезис феодализма на Северном Кавказе. – Vestnik IC III. (<http://www.inci.ru/vestnikiii/vest01.html>, accessible January 2004) [Gutnov, F. Kh. Politogenez i genezis feodalizma na Severnom Kavkaze. – Vestnik IC III. (<http://www.inci.ru/vestnikiii/vest01.html>, accessible January 2004)].

Дворниченко, А. Ю. 2012 – А. Ю. Дворниченко. „Государство Киевская Русь” как историографический феномен. – В: Ранние формы политических систем. Составитель и ответственный редактор: В. А. Попов. Санкт-Петербург, 2012, 235–278 [A. Yu. Dvornichenko. „Gosudarstvo Kiyevskaya Rus'” kak istoriograficheskiy fenomen. – V: Ranniye formy politicheskikh sistem. Sostavitel' i otvetstvennyy redaktor: V. A. Popov. Sankt-Peterburg, 2012, 235 – 278].

Живков, Б. 2010 – Борис Живков. Хазария през IX и X век. София: ИК Гутенберг, 2010 [Boris Zhivkov. Hazariya prez IX i X vek. Sofiya: IK Gutenberg, 2010].

Зданович, Г. Б. 1997 – Г. Б. Зданович. Синташтинское общество: социальные основы „квазигородской” культуры Южного Зауралья эпохи средней бронзы. Челябинск, 1997 < <http://www.kladina.narod.ru> > [Zdanovich, G. B. 1997 – G. B. Zdanovich. Sintashtinskoye obshchestvo: sotsial'nyye osnovy „kvazigorodskoy” kul'tury Yuzhnogo Zaural'ya epokhi sredney bronzy. Chelyabinsk, 1997 < <http://www.kladina.narod.ru> >].

Зданович, Г. Б. 2002 – Г. Б. Зданович. Аркаим – краткая характеристика. – „Академия Тринитаризма”, Москва, Эл № 77-6567, публ.10154, 16.12.2002 [G. B. Zdanovich. Arkaim – kratkaya kharakteristika. – «Akademiya Trinitarizma», Moskva, El № 77-6567, publ.10154, 16.12.2002].

Зиньковская, И. В. 2010 – И. В. Зиньковская. „Regnum” Эрманариха: Лингвистический и исторический анализ. – Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2010, № 1, 215 – 219 [I. V. Zin'kovskaya. „Regnum” Ermanarikha: Lingvisticheskiy i istoricheskiy analiz. – Vestnik VGU. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya, 2010, № 1, 215 – 219].

Йорданов, Ст. 1987 – Стефан Йорданов. За универсалността на понятието военна демокрация. – Исторически преглед, 1987, кн. 6, 67 – 79 [Stefan Yordanov. Za universalnostta na ponyatiето voenna demokratsiya. – Istoricheski pregled, 1987, kn. 6, 67 – 79].

Йорданов, Ст. 1990 – Стефан Йорданов. Още веднъж по дискусиата за т. нар. азиатски начин на производство. – В: Съюз на учените в България, клон Велико Търново. Сборник трудове от юбилейната научна сесия, посветена на 45-годишнината на съюза на учените в България и 25-годишнината на Великотърновския клон. Част I. Велико Търново, 1990, 156 – 161.

Повторна публикация без промени, в: **Йорданов, Ст.** 2009, с. 252 – 255.

[Stefan Yordanov. Oshte vednazh po diskusiyata za t. nar. aziatski nachin na proizvodstvo. – V: Sayuz na uchenite v Balgariya, klon Veliko Tarnovo. Sbornik trudove ot yubileynata nauchna sesiya, posvetena na 45-godishninata na sayuza na uchenite v Balgariya i 25-godishninata na Velikotarnovskiya klon. Chast I. Veliko Tarnovo, 1990, 156 – 161].

Йорданов, Ст. 2009 – Стефан Йорданов. Проблеми на потестарно-политическата и историческата етнология. Библиография, историографско и проблемно-теоретично проучване. Част първа. Въведение в проблематиката. Велико Търново: Изд. ИВИС, 2009 [Stefan Yordanov. Problemi na potestarno-politicheskata i istoricheskata etnologiya. Bibliografiya, istoriografsko i problemno-teoretichno prouchvane. Chast parva. Vavedenie v problematikata. Veliko Tarnovo: Izd. IVIS, 2009].

Кабакчиев, Ю. 2001 – Юрий Кабакчиев. Наблюдения върху тракийския социум от предримската епоха. [Summa Thracologiae, 2]. София, 2001 [Yuriy Kabakchiev. Nablyudeniya varhu trakiyskiya sotsium ot predrimskata epoha. [Summa Thracologiae, 2]. Sofiya, 2001].

Каратовская, В. В. 2011 – Вера Валентинова Каратовская. „Норманнская проблема” и опыт ее интерпретации на основе сравнительного анализа историографии древнерусского и болгарского политогенеза (1990-е – 2000-е гг.). Специальность 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Томск, 2011 [Vera Valentinova Karatovskaya. „Normannskaya problema” i opyt yeye interpretatsii na osnove sravnitel'nogo analiza istoriografii drevnerusskogo i bolgarskogo politogeneza (1990-ye – 2000-ye gg.). Spetsial'nost' 07.00.09 – Istoriografiya, istochnikovedeniye i metody istoricheskogo issledovaniya. Avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk. Tomsk, 2011].

Карнейро, Р. 2000 – Р. Карнейро. Процесс или стадии: ложная дихотомия в исследовании истории возникновения государства. – В: Альтернативные пути к цивилизации. Москва, 2000, 84 – 94 [R. Karneyro. Protseess ili stadii: lozhnaya dikhotomiya v issledovanii istorii vozniknoveniya gosudarstva. – V: Al'ternativnyye puti k tsivilizatsii. Moskva, 2000, 84 – 94].

Карнейро, Р. 2006 – Р. Карнейро. Теория происхождения государства. – В: Раннее государство, его альтернативы и аналоги: Сб. ст. Отв. ред. Л. Е. Гринин, Д. М. Бондаренко, Н. Н. Крадин, А. В. Коротаев. Волгоград, 2006, 55 – 70 [R. Karneyro. Teoriya proiskhozhdeniya gosudarstva. – V: Ranneye gosudarstvo, yego al'ternativy i analogi: Sb. st. Otв. red. L. YE. Grinin, D. M. Bondarenko, N. N. Kradin, A. V. Korotayev. Volgograd, 2006, 55 – 70].

Карнейро, Р. 2007 – Р. Карнейро. Процесс или стадии: Ложная дихотомия в исследовании истории возникновения государства. – В: Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии. В двух томах. Том 2. Политическая культура и политические процессы. Сост. и отв. ред. В. В. Бочаров. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2007, 354 – 365 [R. Karneyro. Protseess ili stadii: Lozhnaya dikhotomiya v issledovanii istorii vozniknoveniya gosudarstva. – V: Antropologiya vlasti. Khrestomatiya po politicheskoy antropologii. V dvukh tomakh. Tom 2. Politicheskaya kul'tura i politicheskiye protsessy. Sost. i отв. red. V. V. Bocharov. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2007, 354 – 365].

Карпов, Ю. Ю. 2011 – Ю. Ю. Карпов. Вождь и народ: Горско-кавказская редакция отношений. – В: Теория и методология архаики. Лидерство в архаике: условия и формы проявления. Санкт-Петербург, 2011, 118 – 129 [Yu. Yu. Karpov. Vozhd' i narod: Gorsko-kavkazskaya redaktsiya otnosheniy. – V: Teoriya i metodologiya arkhaiki. Liderstvo v arkhaike: usloviya i formy proyavleniya. Sankt-Peterburg, 2011, 118 – 129].

Кашанина, Т. В. 1999 – Т. В. Кашанина. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учебное пособие. Москва: Юристъ, 1999, 333 с. [T. V. Kashanina. Proiskhozhdeniye gosudarstva i prava. Sovremennyye traktovki i novyye podkhody: Uchebnoye posobiye. Moskva: Yurist", 1999, 333 s.].

Киселев, Г. С. 1981 – Г. С. Киселев. Хауса. Очерки этнической, социальной и политической истории (до XIX столетия). Москва, 1981 [G. S. Kiselev. Khausa. Ocherki etnicheskoy, sotsial'noy i politicheskoy istorii (do XIX stoletiya). Moskva, 1981].

Ковлер, А. И. 2002 – А. И. Ковлер. Вождества: конфликт личного и коллективного интересов – § 3. от: Часть П. Становление “человека юридического”, Глава 4. Человек “общинный” и “государственный”. – В: Ковлер А. И.. Антропология права: Учебник для вузов. Москва: К 86 Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА • М, 2002, 171 – 181

Электронна публикация: <http://4i5.ru/uchebnik/vojdества-konflikt-lichnogo-kollektivnogo-31865.htm>.

[A. I. Kovler. Vozhdestva: konflikt lichnogo i kollektivnogo interesov – § 3. ot: Chast' P. Stanovleniye “cheloveka yuridicheskogo”, Glava 4. Chelovek “obshchinnyy” i “gosudarstvennyy”. – V: Kovler A. I.. Antropologiya prava: Uchebnik dlya vuzov. Moskva: K 86 Izdatel'stvo NORMA (Izdatel'skaya gruppa NORMA – INFRA • M, 2002, 171–181].

Колесницкий, Н. Ф. 1968 – Н. Ф. Колесницкий. К вопросу о раннеклассовых общественных структурах. – В: Проблемы истории докапиталистических обществ. Книга I. Москва, 1968 [N. F. Kolesnitskiy. K voprosu o ranneklassovykh obshchestvennykh strukturakh. – V: Problemy istorii dokapitalisticheskikh obshchestv. Kniga I. Moskva, 1968].

Коптев, А. В. 1992 – А. В. Коптев. Античная форма собственности и государство в древнем Риме. – ВДИ, 1992, № 3, 3–28 [A. V. Koptev. Antichnaya forma sobstvennosti i gosudarstvo v drevnem Rime. – VDI, 1992, № 3, 3–28].

Коротаев, А. В. 1996 – А. В. Коротаев. От вождества к племени? Некоторые тенденции эволюции политических систем северо-восточного Йемена за последние две тысячи лет. – ЭО, 1996, № 2 [A. V. Korotayev. Ot vozhdества k plemeni? Nekotoryye tendentsii evolyutsii politicheskikh sistem severo-vostochnogo Yuemena za posledniye dve tysyachi let. – EO, 1996, № 2].

Корсунский, А. И., Гюнтер, Р. 1984 – А. И. Корсунский, Р. Гюнтер. Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение германских королевств (до середины VI ст.). Москва, 1984 [A. I. Korsunskiy, R. Gyunter. Upadok i gibel' Zapadnoy Rimskoy imperii i vozniknoveniye germanskikh korolevstv (do serediny VI st.). Moskva, 1984].

Кочакова, Н. Б. 1986 – Н. Б. Кочакова. Рождение африканской цивилизации. Москва, 1986 [N. B. Kochakova. Rozhdeniye afrikanskoй tsivilizatsii. Moskva, 1986].

Кочакова, Н. Б. 1991 – Н. Б. Кочакова. Вождество и раннее государство (подходы к изучению и сравнительный анализ). – В: Ильин, Ю. М.; Попов, В. А.; Следзевский, И. В. (ред.). Племя и государство в Африке. Москва: Ин-т Африки РАН, 1991, 51 – 64 [N. B. Kochakova. Vozhdestvo i ranneye gosudarstvo (podkhody k izucheniyu i sravnitel'nyu analiz). – V: Il'in, Yu. M.; Popov, V. A.; Sledzevskiy, I. V. (red.). Plemya i gosudarstvo v Afrike. Moskva: In-t Afriki RAN, 1991, 51 – 64].

Кочакова, Н. Б. 1995 – Н. Б. Кочакова. Размышления по поводу раннего государства. – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва: РАН, 1995 [N. B. Kochakova. Razmyslheniya po povodu rannego gosudarstva. – V: Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva: RAN, 1995].

Кочакова, Н. Б. 1999 – Н. Б. Кочакова. Раннее государство и Африка (аналитический обзор публикаций Международного исследовательского проекта „Раннее государство”). Москва: Институт Африки РАН. 1999 [N. B. Kochakova. Ranneye gosudarstvo i Afrika (analiticheskiy obzor publikatsiy Mezhdunarodnogo issledovatel'skogo proyekta „Ranneye gosudarstvo”). Moskva: Institut Afriki RAN. 1999].

Корогаев, А. В., Оболенков, А. А. 1989 – А. В. Корогаев, А. А. Оболенков. Родовая организация в социальноэкономической структуре классовых обществ. – СЭ, 1989, № 2 [A. V. Korotayev, A. A. Obolenkov. Rodovaya organizatsiya v sotsial'noekonomicheskoy strukture klassovykh obshchestv. – SE, 1989, № 2].

Котышев, Д. М. 2012 – Д. М. Котышев. „Русская земля” в конце X – начале XI в.: от вождества к раннему государству. – В: Восточная Европа в древности и средневековье. Миграции, расселение, война как факторы политогенеза. XXIV Чтения памяти члена-корреспондента АН СССР Владимира Терентьевича Пашуто. Москва, 18 – 20 апреля 2012 г. Материалы конференции. Москва, 2012, 143 – 147 [D. M. Kotyshev. „Russkaya zemlya” v kontse X – nachale XI v.: ot vozhdstva k rannemu gosudarstvu. – V: Vostochnaya YEvropa v drevnosti i srednevekov'ye. Migratsii, rasseleniye, voyna kak faktory politogeneza. XXIV Chteniya pamyati chlena-korrespondenta AN SSSR Vladimira Terent'yevicha Pashuto. Moskva, 18 – 20 aprelya 2012 g. Materialy konferentsii. Moskva, 2012, 143 – 147].

Крадин, Н. Н. 1995 – Николай Н. Крадин. Вождество: современное состояние и проблемы изучения. – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, 1995 [Nikolay N. Kradin. Vozhdestvo: sovremennoye sostoyaniye i problemu izucheniya. – V: Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva, 1995].

Крадин, Н. Н. 2000 – Николай Н. Крадин. Имперская конфедерация хунну: социальная организация суперсложного вождества. – В: Ранние формы социальной организации. СПб., 2000, 195 – 223 [Nikolay N. Kradin. Imperskaya konfederatsiya khunnu: sotsial'naya organizatsiya superslozhnogo vozhdstva. – V: Ranniye formy sotsial'noy organizatsii. SPb., 2000, 195 – 223].

Крадин, Н. Н. 2007 – Николай Н. Крадин. Вождество по данным археологии и этнологии. – В: Антропология власти. Хрестоматия по политической антропологии. В двух томах. Том 2. Политическая культура и политические процессы. Сост. и отв. ред. В. В. Бочаров. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 2007, 393 – 411.

Препечатка, със съкращения, на: **Крадин, Н. Н.** 1995.

[Nikolay N. Kradin. Vozhdestvo po dannaym arheologii i etnologii. – V: Antropologiya vlasti. Hrestomatiya po politicheskoy antropologii. V dvuh tomah. Tom 2. Politicheskaya kulytura i politicheskie protsessay. Sost. i отв. red. V. V. Bocharov. Sankt-Peterburg: Izdatelystvo S.-Peterburgskogo universiteta, 2007, 393 – 411].

Крадин, Н. Н., Лышша, В. А. (ред.), 1995 – Альтернативные пути к ранней государственности. Под ред. Н. Н. Крадина и В. А. Лышша. Владивосток, 1995 [Al'ternativnyye puti k ranney gosudarstvennosti. Pod red. N. N. Kradina i V. A. Lynsha. Vladivostok, 1995].

Куббель, Л. Е. 1982 – Л. Е. Куббель. Этнические общности и потестарно-политические структуры доклассового и раннеклассового общества. – В: Этнос в доклассовом и раннеклассовом обществе. Москва, 1982 [L. YE. Kubbel'. Etnicheskiye obshchnosti i potestarno-politicheskiye struktury doklassovogo i ranneklassovogo obshchestva. – V: Etnos v doklassovom i ranneklassovom obshchestve. Moskva, 1982].

Куббель, Л. Е. 1988 – Л. Е. Куббель. Очерки потестарно-политической этнографии. Москва, Наука, 1988 [L. YE. Kubbel'. Ocherki potestarno-politicheskoy etnografii. Moskva, Nauka, 1988].

Кульчакова, М. Э.; Зайцева, В. О.; Тарасова, Н. С. 2014 – М. Э. Кульчакова, В. О. Зайцева, Н. С. Тарасова. Вождества – первые ранжированные сообщества в истории человечества. – В: Актуальные вопросы и достижения современной антропологии. 17 декабря 2014. Материалы V международной научной конференции. Новосибирск, 2014 [M. E. Kul'chakova, V. O. Zaytseva, N. S. Tarasova. Vozhdestva – pervyye ranzhirovannyye soobshchestva v istorii chelovechestva. – V: Aktual'nyye voprosy i dostizheniya sovremennoy antropologii. 17 dekabrya 2014. Materialy V mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Novosibirsk, 2014].

Курта, Ф. 2009 – Флорин Курта. Създаването на славяните. История и археология на Долнодунавския регион ок. 500 – 700 г. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”, 2009, 446 с. [Florin Kurta. Sazdavaneto na slavyanite. Istoriya i arheologiya na Dolnodunavskiya region ok. 500 – 700 g. Sofiya: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2009, 446 s.].

Лавров, Л. И. 1978 – Л. И. Лавров. Историко-этнографические очерки Кавказа. Ленинград, 1978 [L. I. Lavrov. Istoriko-etnograficheskiye ocherki Kavkaza. Leningrad, 1978].

Латушко, Ю. В. 2004 – Ю. В. Латушко. Раннее государство на Гавайях. – В: Материалы VIII Дальневосточной конференции молодых историков. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2004 [Yu. V. Latushko. Ranneye gosudarstvo na Gavayakh. – V: Materialy VIII Dal'nevostochnoy konferentsii molodykh istorikov. Vladivostok: Izd-vo DVGU, 2004].

Латушко, Ю. В. 2006 – Ю. В. Латушко. Проблемы интерпретации политической организации Гавайского общества. – Россия и АТР, 2006, № 3, 123 – 132 [Yu. V. Latushko. Problemy interpretatsii politicheskoy organizatsii Gavayskogo obshchestva. – Rossiya i ATR, 2006, № 3, 123 – 132].

Лынша, В. А. 1997 – В. А. Лынша. Рец. на: Ранние формы политической организации. Москва, 1995. – Восток, 1997, № 5 [V. A. Lynsha. Rets. na: Ranniye formy politicheskoy organizatsii. Moskva, 1995. – Vostok, 1997, № 5].

Мазарчук, Э. 2004 – Эмицер Мазарчук. Тэрмін “дзяржава” і праблема палітагенезу. – В: Гістарычны Альманах, том 10 / 2004. [Камунікат. Беларуская Інтэрнэт – Бібліятэка] < <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/almanach/10/20.htm> > [Emitser Mazarchuk. Termin “dzyarzhava” i prablema palitagenezu. – V: Gistarychny Al'manakh, tom 10 / 2004. [Kamunikat. Belaruskaya Internet – Bibliyateka] < <http://kamunikat.fontel.net/www/czasopisy/almanach/10/20.htm> >].

Мазарчук, Д. В. 2005 – Д. В. Мазарчук. Теория вожества и современная социальная антропология. – В: Лістападаўскія сустрэчы. 5. Праблемы старажытнасці і сярэднявечча: Зборнік артыкулаў па матэрыялах Міжнароднай навуковай канферэнцыі ў гонар акадэмікаў М. М. Нікольскага і У. М. Перцава (13 – 14 лістапада 2003 г., Мінск). Навук. рэд. В. А. Фядосік і І. А. Еўтухоў. Мінск: БДУ, 2005, 20 – 22 [D. V. Mazarchuk. Teoriya vozhdstva i sovremennaya sotsial'naya antropologiya. – V: Listapadaŭskiya sustrechy. 5. Prablemy starazhytnasti i syarednya-vechcha: Zbornik artykulaŭ pa materyyalakh Mizhnarodnay navukovay kanferentsyi ў gonar akademikaŭ М. М. Nikol'skaga і U. M. Pertsava (13 – 14 listapada 2003 g., Minsk). Navuk. red. V. A. Fyadosik і I. A. YEŭtukhoŭ. Minsk: BDU, 2005, 20 – 22].

Маретина, С. А. 1995 – С. А. Маретина. К проблеме универсальности вожеств: о природе вождей у Нага. – В: Попов, В. А. (ред.). Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва: Наука, 1995 [S. A. Maretina. K probleme universal'nosti vozhdstv: o prirode vozhdey u Naga. – V: Popov, V. A. (red.). Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva: Nauka, 1995].

Маретина, С. А. 1995 а – С. А. Маретина. Вожди и вожества. – В: Кюнеровские чтения, 1993 – 1994 гг.: Крат. содерж. докл. СПб., 1995, 92 – 94 [S. A. Maretina. Vozhdi i vozhdstva. – V: Kyunеровskie chteniya, 1993 – 1994 gg.: Krat. soderzh. dokl. SPb., 1995, 92 – 94].

Марков, Г. Е. 1976 – Г. Е. Марков. Кочевники Азии. Структура хозяйства и общественной организации. Москва, 1976 [G. YE. Markov. Kochevniky Azii. Struktura khozyaystva i obshchestvennoy organizatsii. Moskva, 1976].

Моця, А. П. 1993 – А. П. Моця. Населення південно-руських земель IX – XIII ст. Київ, 1993 [A. P. Motsya. Naseleння pівdenno-rus'kikh zemel' IX – XIII st. Kiїv, 1993].

Неусыхин, А. И. 1967 – А. И. Неусыхин. Дофеодальный период как переходная стадия развития от родоплеменного строя к раннефеодальному. – Вопросы истории, 1967, № 1 [A. I. Neusykhin. Dofeodal'nyu period kak perekhodnaya stadiya razvitiya ot rodo-plemennogo stroya k rannefeodal'nomu. – Voprosy istorii, 1967, № 1].

Неусыхин, А. И. 1968 – А. И. Неусыхин. Дофеодальный период как переходная стадия развития от родоплеменного строя к раннефеодальному (на материале истории Западной Европы раннего средневековья). – В: Проблемы истории докапиталистических обществ. Книга I. Москва, 1968 [A. I. Neusykhin. Dofeodal'nyu period kak perekhodnaya stadiya razvitiya ot rodo-plemennogo stroya k rannefeodal'nomu (na materiale istorii Zapadnoy YEvroпы раннего средневеков'ya). – V: Problemy istorii dokapitalisticheskikh obshchestv. Kniga I. Moskva, 1968].

Никитин, Н. И. 1986 – Н. И. Никитин. О происхождении, структуре и социальной природе сообществ русских казаков XVI – середины XVII века. – История СССР, 1986, № 4 [N. I. Nikitin. O proiskhozhdenii, strukture i sotsial'noy prirode soobshchestv russkikh kazakov XVI – serediny XVII veka. – Istoriya SSSR, 1986, № 4].

п'Битек, О. 1979 – Окот п'Битек. Африканские традиционные религии. Религии Африки в освещении западных и африканских ученых. Москва, 1979 [Okot p'Bitek. Afrikanskiye traditsionnyye religii. Religii Afriki v osveshchenii zapadnykh i afrikanskikh uchenykh. Moskva, 1979].

Першиц, А. И. 1986 – А. И. Першиц. Вожество. – В: Свод этнографических понятий и терминов. Социально-экономические отношения и соционормативная культура. Москва, 1986 [A. I. Pershits. Vozhdestvo. – V: Svod etnograficheskikh ponyatiy i terminov. Sotsial'no-ekonomicheskiye otnosheniya i sotsionormativnaya kul'tura. Moskva, 1986].

Писаревский, Н. П. 2000 – Н. П. Писаревский. О государственности у ранних скотоводческих племен степи и лесостепи Евразии. Проблемы теории в свете археологических памятников древнейшей культурно-исторической общности. – Вестник Воронежского государственного университета. Серия I, Гуманитарные науки. 2000. № 1, 98–113 [N. P. Pisarevskiy. O gosudarstvennosti u rannikh skotovodcheskikh plemen stepi i lesostepi YEvrazii. Problemy teorii v svete arkheologicheskikh pamyatnikov drevneyamnoy kul'turno-istoricheskoy obshchnosti. – Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya I, Gumanitarnyye nauki. 2000. № 1, 98–113].

Поліщук, О. С. 2012 – О. С. Поліщук. Поняття вождівства в політичній та економічній антропології – Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна, серія „Питання політології”, № 1007, 2012 [O. S. Polishchuk. Ponyattya vozhdivstva v

politichniy ta yekonomichniy antropologii – Visnik KHNU imeni V. N. Karazina, seriya „Pitannya politologii”, № 1007, 2012].

Попов, В. А. 1980 – В. А. Попов. Ашантийский оман как вариант племенной организации. – В: Африка. История, историография. Сборник статей. Москва, 1980 [V. A. Popov. Ashantiyskiy oman kak variant plemennoy organizatsii. – V: Afrika. Istoriya, istoriografiya. Sbornik statey. Moskva, 1980].

Попов, В. А. 1982 – В. А. Попов. Половозрастная стратификация в этносоциологических реконструкциях первобытности (Вместо ответа оппонентам). – СЭ, 1982, № 1 [V. A. Popov. Polovozrastnaya stratifikatsiya v etnosotsiologicheskikh rekonstruktsiyakh pervobytnosti (Vместo otveta opponentam). – SE, 1982, № 1].

Попов, В. А. 1990 – В. А. Попов. Этносоциальная история аканов в XVI – XIX вв. Проблемы генезиса и стадийно-формационного развития этнополитических организмов. Москва, 1990 [V. A. Popov. Etnosotsial'naya istoriya akanov v XVI – XIX vv. Problemy genезisa i stadial'no-formatsionnogo razvitiya etnopoliticheskikh organizmov. Moskva, 1990].

Попов, В. А. 1993 – В. А. Попов. Историческая динамика общественного расслоения и тенденции классогенеза в парapolитейных обществах (на материале доколониальных аканов). – В: Ранние формы социальной стратификации. Москва, 1993 [V. A. Popov. Istoricheskaya dinamika obshchestvennogo rassloyeniya i tendentsii klassogenezа v parapoliteynykh obshchestvakh (na materiale dokolonial'nykh akanov). – V: Ranniye formy sotsial'noy stratifikatsii. Moskva, 1993].

Попов, В. А. 1995 – В. А. Попов. Политогенетическая контроверза, парapolитейность и феномен вторичной государственности. – В: Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва, 1995 [V. A. Popov. Politogeneticheskaya kontroverza, parapoliteynost' i fenomen vtorichnoy gosudarstvennosti. – V: Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva, 1995].

Попов, В. А. (ред.), 1995 – В. А. Попов (ред.). Ранние формы политической организации: от первобытности к государственности. Москва: Наука, 1995 [V. A. Popov (red.). Ranniye formy politicheskoy organizatsii: ot pervobytnosti k gosudarstvennosti. Moskva: Nauka, 1995].

Пугачев, А. Ю. 2005 – А. Ю. Пугачев. Потестарно-политическая система Первого Болгарского царства и ее эволюция в контексте социальной антропологии. – В: Россия. Культура. Будущность. Ч. 1. Челябинск, 2005 [A. Yu. Pugachev. Potestarno-politicheskaya sistema Pervogo Bolgarskogo tsarstva i yeye evolyutsiya v kontekste sotsial'noy antropologii. – V: Rossiya. Kul'tura. Budushchnost'. Ch. 1. Chelyabinsk, 2005].

Пузанов, В. В. 2012 – В. В. Пузанов. Образование древнерусского государства в восточноевропейской историографии. Учебное пособие. Ижевск: Издательство „Удмуртский университет”, 2012 [V. V. Puzanov. Obrazovaniye drevnerusskogo gosudarstva v vostochnoyevropeyskoy istoriografii. Uchebnoye posobiye. Izhevsk: Izdatel'stvo „Udmurtskiy universitet”, 2012].

Пузанов, В. В. 2014 – В. В. Пузанов. „Посла ны Дервььска землг...” К проблеме типологии «летописных племён». – Ученые записки Казанского университета, Серия Гуманитарные науки. Том 156, кн. 3, 2014, 44 – 54 [V. V. Puzanov. „Posla ny Der'v'ska zemlg...” K probleme tipologii „letopisnykh plemyon”. – Uchenyye zapiski Kazanskogo universiteta, Seriya Gumanitarnyye nauki, Tom 156, kn. 3, 2014, 44 – 54].

Пьянов, Н. А. 2001 [2005] – Н. А. Пьянов. Происхождение государства и права. – Сибирский юридический вестник, 2001, № 1 <<http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116985>, accessible January 2005 > [N. A. P'yanov. Proiskhozhdeniye gosudarstva i prava. – Sibirskiy yuridicheskiy vestnik, 2001, № 1 <<http://law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1116985>, accessible January 2005 >].

Розов, Н. С. Общества, миросистемы и цивилизации... – Розов, Н. С. Общества, миросистемы и цивилизации: синтез парадигм и структуры истории. – www.nsu.ru/ (accessible January 2004) [Rozov, N. S. Obshchestva, mirosistemy i tsivilizatsii: sintez paradigm i struktury istorii. – www.nsu.ru/ (accessible January 2004)].

Тепавичаров, В. 2000 – Веселин Тепавичаров. Политическата етнология / антропология през 50-те и 60-те години на XX в. – Минало, VII, 4 / 2000 [Veselin Tepavicharov. Politicheskata etnologiya / antropologiya prez 50-te i 60-te godini na XX v. – Minalo, VII, 4 / 2000].

Томановская, О. С. 1973 – О. С. Томановская. Изучение проблемы генезиса государства на африканском материале. – В: Основные проблемы африканистики. Москва, 1973 [O. S. Tomanovskaya. Izucheniye problemy genезisa gosudarstva na afrikanskom materiale. – V: Osnovnyye problemy afrikanistiki. Moskva, 1973].

Трепавлов, В. В. 2000 – В. В. Трепавлов. Бий мангытов, коронованный chief: вождество в истории позднесредневековых nomadov Западной Евразии. – В: Альтернативные пути к цивилизации. Москва: Логос. 2000, 356 – 367 [V. V. Trepavlov. Biy mangytov, koronovannyy chief: vozhdество v istorii pozdnesrednevekovykh nomadov Zapadnoy YEvrзzii. – V: Al'ternativnyye puti k tsivilizatsii. Moskva: Logos. 2000, 356 – 367].

Ульянова, А. А. 2007 – А. А. Ульянова. Влияние ранних представлений о власти на традиции управления в Киевской Руси. – Троицкий вестник, № 2, 2007, 40 – 46 [A. A. Ul'yanova. Vliyaniye rannikh predstavleniy o vlasti na traditsii upravleniya v Kiyevskoy Rusi. – Troitskiy vestnik, № 2, 2007, 40 – 46].

Хазанов, А. М. 1975 – А. М. Хазанов. Разложение первобытнообщинного строя и возникновение классового общества. – В: Первобытное общество. Москва, 1975 [A. M. Khazanov. Razlozheniye pervobytnoobshchinnogo stroya i vzniknoveniye klassovogo obshchestva. – V: Pervobytnoye obshchestvo. Moskva, 1975].

Хазанов, А. М. 1979 – А. М. Хазанов. Класообразование: факторы и механизмы. – В: Исследования по общей этнографии. Москва, 1979 [A. M. Khazanov. Klassoobrazovaniye: faktory i mekhanizmy. – V: Issledovaniya po obshchey etnografii. Moskva, 1979].

Шинаков, Е. А. 2008 – Е. А. Шинаков. Сходство и различия в процессах русского и болгарского начального государствогенеза. – Вестник Брянского госуниверситета, № 2 (2008), 66 – 74 [YE. A. Shinakov. Skhodstvo i razlichiya v protsessakh russkogo i bolgarskogo nachal'nogo gosudarstvogeneza. – Vestnik Bryanskogo gosuniversiteta, № 2 (2008), 66 – 74].

Шинаков, Е. А. 2009 – Е. А. Шинаков. Образование Древнерусского государства. Сравнительно-исторический аспект. 2-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Издательская фирма „Восточная литература” РАН, 2009 [YE. A. Shinakov. Obrazovaniye Drevnerusskogo gosudarstva. Sravnitel'no-istoricheskiy aspekt. 2-ye izdaniye, ispravlennoye i dopolnennoye. Moskva: Izdatel'skaya firma „Vostochnaya literatura” RAN, 2009].

Abba, S. 1990 – Souleymane Abba. La chefferie traditionnelle en question. – Politique Africaine. No 38, Juin 1990. Le Niger: Chronique d'un État, 51-60 <<http://www.politique-africaine.com/numeros/pdf/038051.pdf>>

Abrutyn, S., and Lawrence, K. 2010 – Seth Abrutyn and Kirk Lawrence. From Chiefdom to State: toward an Integrative Theory of the Evolution of Polity. – Sociological Perspectives, Vol. 53, 2010, Issue 3, 419 – 442.

Adjovi, E. V. 2003 – Emmanuel V. Adjovi. Chefferies traditionnelles au Bénin et politique; Bénin: Le multipartisme déstabilise la chefferie traditionnelle. – In: Les élites politiques et leurs relations locales. Programme franco-bénois de coopération pour la recherche universitaire et scientifique (CORUS), 2003 – 2005. EPIL (bulletin de liaison de l'équipe), n° 7, mars 2003 (www.cean.sciencespo Bordeaux.fr/EPIL%20n%C2%B003%20bibliographie.pdf, accessible January 2004).

Alcina, J. 1986 a – J. Alcina. El concepto de „jefatura” en el contexto de la evolución social. – Arbor, t. 123 (482), 1986, 35 – 54.

Alcina, J. 1986 b – J. Alcina. El modelo teórico de „jefatura” y su aplicación al área andina septentrional norte. – En : Arqueología y Etnohistoria del Sur de Colombia y el Norte del Ecuador, Guayaquil, 1986, 265 – 288.

Alcina, J., y Palop, J. 1985 – J. Alcina, y Palop, J. En torno al concepto de Jefatura. – En : Actas del II Congreso Iberoamericano de Antropología, Las Palmas, 1985.

Alvar, J. 1986 – Jaime Alvar. Theron, rex Hispaniae Citerioris (Macr., Sat. L 20, 12). – Geriyn, 1986, п.м. 4, 161–175.

Arnold, B., and Gibson, D. B. (eds.), 1995 – B. Arnold, and D. B. Gibson (eds.). Celtic Chiefdom, Celtic State. New Directions in Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Balandier, G. 1969 – G. Balandier. Anthropologie politique. Paris: PUF, 1969.

Bandy, M. Chiefdom and State... – Bandy, Matthew. Society: primitive and civil, chiefdom and state. – <http://andean.kulture.org/bandy/dissertation/> – pass., accessible June 2003.

Berezkin, Apa Tanis... – Berezkin, Yuri E. Apa Tanis and the Ancient Near East: an alternative model of complex society. – In: The Development of Urbanism from a Global Perspective <<http://www.arkeologi.uu.se/afr/projects/BOOK/berez.htm>>, 22 p.; Berezkin, Yuri E. Apa Tanis and the Ancient Near East: an alternative model of complex society. – Uppsala University. Arkeologi och antik historia <http://www.arkeologi.uu.se/digitalAssets/9/9457_BerezkinAll.pdf>

Bondarenko, D.; Korotayev, A. 2000 – Dmitri Bondarenko, Andrey Korotayev. Family Size and Community Organization: A Cross-Cultural Comparison. – CCR, vol. 34, May 2000, No 2.

Bondarenko, D.; Korotayev, A. (eds.), 2000 – Dmitri Bondarenko, Andrey Korotayev (eds.). Civilizational models of Politogenesis. Moscow, 2000.

Bondarenko, D.; Korotayev, A. (eds.), 2011 – Dmitri Bondarenko, Andrey Korotayev (eds.). Civilizational models of Politogenesis. Second edition. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2011.

Byock, J. L. 1988 – J. L. Byock. Medieval Iceland: Society, Sagas and Power. Berkeley and Los Angeles, 1988.

Campagno, M. 2000 – Marcelo Campagno. Hacia un uso no-evolucionista del concepto de “sociedades de jefatura”. – Boletín de Antropología Americana, No. 36 (julio 2000), 137 – 148.

Carneiro, R. L. 1970 – Robert L. Carneiro. A Theory of the Origin of the State. – Science, 1970, No 169 (3947).

Carneiro, R. L. 1970 a – Robert L. Carneiro. Scale Analysis, Evolutionary Sequences, and the Rating of Cultures. – In: Naroll, R., and Cohen, R. (eds.). A Handbook of Method in Cultural Anthropology. New York, 1970.

Carneiro, R. L. 1978 – Robert L. Carneiro. Political Expansion as an Expression of the Principle of Competitive Exclusion. – In: Cohen, Service (eds.). Origins of the State...

Carneiro, R. L. 1981 – Robert L. Carneiro. The Chiefdom: Precursor of the State. – In: Jones, G. D. & Kautz, R. R. (eds.). The Transition to Statehood in the New World. Cambridge – New York, 1981.

Carneiro, R. L. 1987 – Robert L. Carneiro. Cross-currents in the theory of state formation. – AE, vol. 14, 1987.

Carneiro, R. L. 2000 – Robert L. Carneiro. Process VS. Stages: A False Dichotomy in Tracing the Rise of the State. – In: Alternative pathways to the civilization. Moscow, 2000, 83 – 94.

Carneiro, R. L. 2002 – Robert L. Carneiro. Was the Chiefdom a Congelation of Ideas? – Social Evolution & History, Vol. 1, No. 1, July 2002, 80 – 100.

Carneiro, R. L. 2004 – Robert L. Carneiro. Can Anthropology be Made a Science? A Retrospective Glance. – Ethnos, vol. 69, 2, June 2004, 268 – 288.

- Chefferie**, in: IN Yahoo Encyclopédie... – IN Yahoo Encyclopédie [Données encyclopédiques, copyright © 2001 Hachette Multimédia]. – <http://fr.encyclopedia.yahoo.com> (accessible December 2001). S. v. Chefferie
- Claessen, H. J. M.** 2014 – Henri J. M. Claessen. From Incidental Leaders to Paramount Chiefs: The Evolution of Socio-Political Organization. – *Social Evolution & History*, Vol. 13, No. 1, March 2014, 3 – 41.
- Claessen, H. J. M. and Skalník, P.** 1981 – H. J. M. Claessen and Peter Skalník. Ubi sumus? The Study of the State Conference in Retrospect. – In: *The Study of the State*. [New Babylon: Studies in the Social Sciences, 35]. The Hague – Paris – New York: Mouton de Gruyter, 1981.
- Cohen, Service (eds.)**. Origins of the State... – Ronald Cohen and Elman R. Service (eds.). *Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution*. Philadelphia, 1978.
- Costa, A. A.** 2000 – A. A. Costa. Chieftaincy and Civilisation: African Structures of Government and Colonial Administration in South Africa. – *African Studies*, vol. 59, 2000, No 1.
- Croft, W.** Social evolution... – Croft, William. Social evolution and language change. – <http://lings.ln.man.ac.uk/Info/staff/WAC/Papers/SocLing.pdf>
- Curet, L. A.** 2003 – L. Antonio Curet. Issues on the Diversity and Emergence of Middle-Range Societies of the Ancient Caribbean: A Critique. – *Journal of Archaeological Research*, Vol. 11, No 1, March 2003.
- Curta, F.** 2001 – Florin Curta. The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 463 pp.
- Donlan, W.** 1985 – Walter Donlan. The Social Groups of Dark Age Greece. – *Classical Philology*, Vol. 80, No 4 (Oct., 1985), 293 – 308.
- Drennan, R. D., and Peterson, C. E.** 2005 – Robert D. Drennan and Christian E. Peterson. Early Chiefdom Communities Compared: The Settlement Pattern Record for Chifeng, The Alto Magdalena, and the Valley of Oaxaca. – In: *Settlement, Subsistence & Social Complexity. Essays Honoring The Legacy of Jeffrey R. Parsons*. Ed. by Richard E. Blanton. Los Angeles: Univ. of California, 2005, 119 – 154 <http://www.anthropology.hawaii.edu/People/Faculty/Peterson/pdfs/drennan_and_peterson_2005.pdf>
- Drennan, R. D., and Peterson, C. E.** 2006 – Robert D. Drennan and Christian E. Peterson. Patterned variation in prehistoric chiefdoms. – *PNAS*, 14 March, 2006, vol. 103, No 11, 3960 – 3967.
- Drennan, R. D., Hanks, B. K., and Peterson, Ch. E.** 2011 – Robert D. Drennan, B. K. Hanks, and Christian E. Peterson. The Comparative Study of Chiefly Communities in the Eurasian Steppe Region. – *Social Evolution & History*, 10 (1), 2011, 149 – 186.
- Drennan, R. D., and Uribe, C. A. (eds.)**, 1987 – R. D. Drennan, and C. A. Uribe (eds.). *Chiefdoms in the Americas*. London, Md.: University Press of America, 1987.
- Earle, T. K.** 1978 – Timothy K. Earle. *Economic and Social Organization of a Complex Chiefdom: The Halelea District, Kana'i, Hawaii*. Ann Arbor, 1978.
- Earle, T. K.** 1987 – Timothy K. Earle. Chiefdoms in archaeological and ethnohistorical perspective. – *Annual Review of Anthropology*, 16, 1987, 279 – 308.
- Earle, T. K.** 1987 a – Timothy K. Earle. Specialization and the Production and Exchange of Wealth: Hawaiian Chiefdoms and the Inka Empire. – In: Brumfiel, E., and Earle, T. (eds.). *Specialisation, Exchange and Complex Societies*. Cambridge, U.K., Cambridge University Press, 1987.
- Earle, T. K.** 1997 – Timothy K. Earle. *How chiefs come to power*. Stanford, Cal.: Stanford University Press, 1997.
- Earle, T. K. (ed.)**, 1991 – Timothy K. Earle (ed.). *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge etc., 1991.
- Eisenstadt, S. N.** 1959 – S. N. Eisenstadt. *Primitive Political Systems: a Preliminary Comparative Analysis*. – AA, vol. 61, 1959, No. 2.
- Ferguson, Y.** 1991 – Y. Ferguson. Chiefdoms to City-states: the Greek experience. – In: Earle, T. (ed.). *Chiefdoms: Power, Economy and Ideology*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 169 – 192.
- Flannery, K. V.** 1972 – Kent V. Flannery. The Cultural Evolution of Civilisations. – *Annual Review of Ecology and Systematics*, vol. III, 1972.
- Frangipane, M. A. 2001 – Marcella A. Frangipane**. On Models and Data in Mesopotamia. – CA, vol. 42, 2001, No 3.
- Fried, M. H.** 1967 – M. H. Fried. *The Evolution of Political Society*. New York: Random House, 1967.
- Fried, M. H.** 1968 – M. H. Fried. On the Concepts of "Tribe" and "Tribal Society". – In: *Essays on the Problem of Tribe*. Seattle, 1968.
- Fried, M. H.** 1975 – M. H. Fried. *The Notion of Tribe*. Menlo Park, California: Cummings, 1975.
- Fried, M. H.** 1978 – M. H. Fried. The State: the Chicken and the Egg; or, What Came First? – In: Cohen, Service (eds.). *Origins of the State...*
- Gausset, Q.** 1998 – Quentin Gausset. Double unilineal descent and triple kinship terminology: The case of the Kwanja of Cameroon. – *JRAI*, vol. 4, June 1998, No 2.
- Gibson, D. B.** 2012 – D. Blair Gibson. *From Chiefdom to State in Early Ireland*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

- Gilman, A.** 1995 – Antonio Gilman. Prehistoric European Chiefdoms. – In: Price, T. Douglass, and Feinman, Gary M. (eds.). *Foundations of Social Inequality. [Fundamental Issues in Archaeology]*. New York – Heidelberg – Berlin – Tokyo: Springer, 1995, 235 – 251.
- Godelier, M.** 1986 – M. Godelier. *The Making of Great Men. Male Domination and Power among the New Guinea Baruya*. Cambridge: Cambridge University Press 1986.
- Grinin, L. E.** 2007 – Leonid E. Grinin. Alternativity of State Formation Process: The Early State vs. State Analogues. – In: Bondarenko, Dmitri M., and Nemirovskiy, Alexander A. (eds.). *Third International Conference Hierarchy and Power in the History of Civilizations. June 18-21 2004, Moscow. Selected Papers. I. Alternativity in Cultural History : Heterarchy and Homoarchy as Evolutionary Trajectories*. Moscow, 2007, 167–195.
- Grinin, L. E.** 2009 – Leonid E. Grinin. The Pathways of Politogenesis and Models of the Early State Formation. – *Social Evolution & History*, Vol. 8, No. 1, March 2009, 92–132.
- Grinin, L. E., and Korotaev, A. V.** 2011 – Leonid E. Grinin and Andrey V. Korotaev. Chiefdoms and their Analogues: Alternatives of Social Evolution at the Societal Level of Medium Cultural Complexity. – *Social Evolution & History*, Vol. 10 No. 1, March 2011, 276–335.
- Guiart, J.** 1967 – J. Guiart. La chefferie en tant que forme primaire de l'État. – In: VIIme Congrès International des Sciences anthropologiques et ethnologiques. Volume IV. Moscou, 1967.
- Haas, J.** 1982 – Jonathan Haas. *The Evolution of the Prehistoric State*. New York: Columbia University Press, 1982.
- Hammerstedt, S. W.** 2000 – S. W. Hammerstedt. Chapter 1: Introduction – In: *Characteristics of Late Woodland and Mississippian Settlements in the Black Warrior Valley, Alabama*. Unpublished MA thesis, Department of Anthropology, University of Alabama <<http://www.personal.psu.edu/users/s/w/swh113/Ch1.pdf>, accessible – Mars 2007 >
- Harris, M.** 1978 – M. Harris. *Canibales y Reyes. Los origenes de las culturas*, Barcelona, 1978.
- Hudson, Ch.** 1988 – Charles Hudson. A Spanish-Coosa alliance in sixteenth-century north Georgia. – *Georgia Historical Quarterly*, 72 (4), 1988, 559–626.
- Hulme, P.** 1992 – Peter Hulme. *Colonial Encounters. Europe and the native Carribean, 1492–1797*. London and New York, Routledge, 1992.
- Johnson, A. W., and Earle, T.** 2000 – Allen W. Johnson and Timothy Earle. *The evolution of human societies: from foraging group to agrarian state*. Second edition. Stanford: Stanford University Press, 2000.
- Karl, R.** Neighbourhood, hospitality, fosterage, and contracts... – Karl, Raimund. Neighbourhood, hospitality, fosterage, and contracts: Late Hallstatt and early La Tène complex social interaction north of the Alps. – In: *Defining Social Complexity: approaches to power and interaction in the archaeological record* 11–13 March 2005. Abstracts <<http://www.arch.cam.ac.uk/~saw33/complexity/abstracts%20booklet.pdf>>, accessible June 2005.
- Khazanov, A. M.** 1978 – A. M. Khazanov. Some Theoretical Problems of the Study of the Early State. – In: *The Early State*. Hague – Paris – New York, 1978.
- Kienlin, T. L.** 2012 – Tobias L. Kienlin. Beyond Elites: An Introduction. – In: *Beyond Elites. Alternatives to Hierarchical Systems in Modelling Social Formations. Teil 1*, herausgegeben von Tobias L. Kienlin und Andreas Zimmermann. [Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie. Aus dem Institut für Archäologische Wissenschaften der Universität Bochum, Fach Ur- und Frühgeschichte Band 215]. Bonn & Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, 2012.
- Kirch, P. V.** 1984 – Patrick Vinton Kirch. *The Evolution of the Polynesian Chiefdoms*. Cambridge, 1984.
- Kowalewski, S. A.** 1990 – Stephen A. Kowalewski. *The Evolution of Complexity in the Valley of Oaxaca*. – *Annual Review of Anthropology*, 19, 1990.
- Krader, L.** 1968 – L. Krader. *Formation of the State*, Englewood Cliff, 1968.
- Les systèmes d'organisation politique...** – Les systèmes d'organisation politique. – www.reynier.com/Anthro/Politique/pdf/Organisation.PDF (accessible December 2003).
- Lewellen, T. C.** 1983 [2003] – T. C. Lewellen. *Political anthropology: an introduction*. Foreword to the first edition by Victor Turner. South Hadley, MA: Bergin & Garvey, 1983; 3rd ed. Westport, Connecticut – London: Praeger; Greenwood Publishing Group, 2003, xii + 262 pp.
- Liu, L.** 1996 – L. Liu. Settlement patterns, chiefdom variability, and the development of early states in North China. – *Journal of Anthropological Archaeology*, vol. 15 (1996), Article No 0010, 237 – 238.
- Lowie, R. H.** 1962 – Robert H. Lowie. *The Origins of the State*. New York, 1962.
- Lozny, L. R.** 2013 – Ludomir R. Lozny. *Prestate Societies of the North Central European Plains, 600–900 CE*. [Springer Briefs in Anthropology: Human Ecology]. New York: Springer, 2013, 96 pp.
- Macháček, J.** 2009 – Jiri Macháček. Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? the Morava or the Tisza River? – *Early Medieval Europe*, Volume 17, Issue 3, August 2009, 248 – 267.
- Mair, L.** 1967 – L. Mair. *An Introduction to Social Anthropology*. Oxford, 1967.
- Mback, Ch. N.** 2000 – Charles Nach Mback. La chefferie traditionnelle au Cameroun: ambiguïtés juridiques et derives politiques. – *Africa Development*, Vol. XXV, 2000, Nos 3 & 4.
- Monaghan, J.; Joyce, A., and Spores, R.** 2003 – John Monaghan; Arthur Joyce, and Ronald Spores. Transformations of the Indigenous Cacicazgo in the Nineteenth Century. – *Ethnohistory*, vol. 50, winter 2003, No 1.

- Morley, S. G., and Brainerd, G. W.** 1983 – S. G. Morley and G. W. Brainerd. *The ancient Maya*. Rev. by Sharer R. J. 4th ed. Stanford (Cal.): Stanford university press, 1983.
- Oberg, K.** 1955 – Kalervo Oberg. *Types of Social Structure among the Lowland Tribes of South and Central America*. – AA, Vol. 57, 1955, No 3.
- Orme, B.** 1981 – Bryony Orme. *Anthropology for archaeologists. An introduction*. London: Duckworth, 1981, x + 300 pp.: ill.
- Pauketat, T. R.** 2010 – Timothy R. Pauketat. *Carneiro's Long Tirade*. – *Social Evolution & History*, Vol. 9 No. 1, March 2010.
- Pearson, R.** 1974 – R. Pearson. *An Introduction to Anthropology*. New York, 1974.
- Peregrine, P. N.** 2004 – Peter N. Peregrine. *Cross-Cultural Approaches in Archaeology: Comparative Ethnology, Comparative Archaeology, and Archaeoethnology*. – *Journal of Archaeological Research*, Vol. 12, No. 3, September 2004, 281 – 309.
- Pérez Largacha, A.** 1995 – Antonio Pérez Largacha. *Chiefs & Chiefdoms in Protodynastic Egypt*. – *Journal of Ancient Civilizations*, vol. 10, 1995.
- Plog, F., and Upham, St.** 1983 – Fred Plog and Steadman Upham. *The Analysis of Prehistoric Political Organization*. – In: Tooker, Elisabeth (ed.). *The Development of Political Organization in Native North America, 1979 Proceedings of the American Ethnological Society*. Washington, 1983.
- Porozhanov, K.** 2003 – Kalin Porozhanov. *Early State Organization and Civilization in Southeast Europe – Thrace and the Thracians (5th – 1st millennium BC). Theory and Practice*. – In: Пътят. Сборник научни статии, посветен на живота и творчеството на д-р Георги Китов. София: Гео Прес, 2003.
- Porter, B. W.** Major Statement: Complex Societies. ... – Porter, Benjamin W. Major Statement: Complex Societies. – <http://www.sas.upenn.edu/~bporter/Complex%20Society%20Statement.pdf> (accessible January 2005).
- Price, B. J.** 1978 – B. J. Price. *Secondary State Formation: An Explanatory Model*. – In: Cohen, Service (eds.). *Origins of the State*. ...
- Redmond, E. M. (ed.)**, 1998 – E. M. Redmond (ed.). *Chiefdoms and Chieftaincy in the Americas*. Gainesville: University Press of Florida, 1998.
- Renfrew, C.** 1976 – Colin Renfrew. *Before Civilization*. Harmondsworth, 1976.
- Roosevelt, A. C.** 1996 – Anna C. Roosevelt. *The Origins of Complex Societies in Amazonia*. – In: XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. 17. *The Prehistory of the Americas*. Forlì, A.B.A.C.O. Edizioni, 1996.
- Roscoe, P.** 2000 – P. Roscoe. *New Guinea Leadership as Ethnographic Analogy: A Critical Review*. *Journal of Archaeological Method and Theory* 7, 2000, 79 – 126.
- Rowlett, R. M.** 1984 – R. M. Rowlett. *Archaeological evidence for early Indo-European chieftains*. – *JIES*, vol. 12, 1984.
- Sahlins, M. D.** 1960 – Marshall David Sahlins. *Evolution: Specific and general*. – In: Sahlins, M. D., Service, E. R. (eds.). *Evolution and culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1960.
- Sahlins, M. D.** 1963 – Marshall David Sahlins. *Poor Man, Rich Man, Big-Man, Chief: Political Types in Melanesia and Polynesia*. – *Comparative Studies in Society and History* 5, 1963, 285 – 303.
- Sahlins, M. D.** 1968 – Marshall David Sahlins. *Tribesman in History and Anthropology*. New York, 1968.
- Sahlins, M. D.** 1972 – Marshall David Sahlins. *Stone Age Economics*. Chicago, 1972.
- Sahlins, M. D.** 1977 – Marshall David Sahlins. *Las sociedades tribales*. Barcelona, 1977.
- Salzman, Ph. C.** 1974 – Philip Carl Salzman. *Tribal Chiefs as Middlemen: The Politics of Encapsulation in the Middle East*. – *Anthropological Quarterly*, Vol. 47, No 2 (April, 1974), 203 – 210.
- Ščavinskis, M.** 2013 – Marius Ščavinskis. *Some notes on the Issue of the Development of Balt society in the ninth to the 13th Centuries in the Context of the Socio-political structures of the Baltic region*. – *Archaeologia Baltica*, 19, 2013, 82 – 101.
- Seaton, S. L.** 1978 – S. L. Seaton. *The Early State in Hawaii*. – In: Claessen, H. J. M., and Skalník, P. (eds.). *The Early State: Models and Reality*. The Hague: Mouton, 1978.
- Service, E. R.** 1962 – E. R. Service. *Primitive social organization: an Evolutionary Perspective*. New York, Random House, 1962.
- Service, E. R.** 1971 – E. R. Service. *Primitive social organization: an evolutionary perspective*. Second edition. New York, 1971.
- Service, E. R.** 1971 a – E. R. Service. *Cultural Evolutionism: Theory in Practice*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1971.
- Service, E. R.** 1975 – E. R. Service. *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution*. New York, 1975.
- Service, E. R.** 1978 – E. R. Service. *Classical and Modern Theories of the Origins of Government*. – In: Cohen, Service (eds.). *Origins of the State*. ...

Shanks, M., and Tilley, C. 1987 – Michael Shanks and Christopher Tilley. *Social Theory and Archaeology*. Cambridge: Polity Press, 1987.

Sikorski, D. A. 2014 – Dariusz Andrzej Sikorski. Počiatky poľského štátu v najnovších archeologických a historických výskumoch. – *Forum Historiae*, 2014, roč. 8, č. 2, 174 – 185.

Smith, M. E. 1985 – M. E. Smith. An Aspectual Analysis of Polity Formations. – In: Claessen, H. J. M.; van de Velde, P., and Smith, M. E. (eds.). *Developments and Decline. The Evolution of Sociopolitical Organization*. South Hadley, MA: Bergin & Garvey, 1985, 97 – 125.

Smith, M. G. 1964 – M. G. Smith. The Beginnings of Hausa Society. – In: *Historian in Tropical Africa*. London, 1964.

Šne, A. 2006 – Andris Šne. The Economy and Social Power in the Late Prehistoric Chiefdoms of Eastern Latvia. – *Archaeologia Baltica*, 6, 2006, 68 – 78.

Southall, A. W. 1970 – A. W. Southall. The Illusion of Tribe. – *Journal of Asian and African Studies*, vol. 5, 1970.

Spenser, C. S. 1987 – Charles S. Spenser. Rethinking the chiefdom. – In: *Chiefdoms in the Americas*. Lanham – New York – London, 1987.

Stein, G., and Rothman, M. (eds.), 1994 – G. Stein, and M. Rothman (eds.). *Chiefdoms and Early States in the Near East*. Madison: Wisconsin, 1994.

Steward, J. H. 1948 – J. H. Steward. The Circum-Caribbean tribes: An introduction. – In: Steward, J. H. (ed.). *The Circum-Caribbean Tribes, Handbook of South American Indians, Vol. 4* [Bulletin of the Bureau of American Ethnology, No. 143]. Washington, DC: Smithsonian Institution, 1948, 1 – 41.

Steward J. H., and Faron, L. C. 1959 – J. H. Steward and L. C. Facon. *Native peoples of South America*. New York: McGraw-Hill, 1959.

Suret-Canale, J. 1967 – J. Suret-Canale. Les sociétés traditionnelles en Afrique tropicale et le concept marxiste de “mode de production asiatique”. – In: VIIme Congrès International des Sciences anthropologiques et ethnologiques. Volume IV. Moscou, 1967.

Tainter, J. A. 1978 – Joseph A. Tainter. Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. – In: Schiffer, Michael B. (ed.) *Advances in Archaeological Method and Theory*. Volume 1. New York: Academic Press, 1978.

Tebes, J. M. 2003 – Juan Manuel Tebes. A new analysis of the Iron Age I ‘chiefdom’ of Tel Masos (Beersheba Valley). – *Aula Orientalis*, 21 (2003), 63–78.

TeBrake, W. H. 1985 – William H. TeBrake. *Medieval Frontier: Culture and Ecology in Rijnland*. College Station: Texas A&M University Press, 1985.

Tymowski, M. 2008 – Michał Tymowski. State and Tribe in the History of Medieval Europe and Black Africa – a Comparative Approach. – *Social Evolution & History*, Vol. 7, No. 1, March 2008, 171–196.

Tymowski, M. 2009 – Michał Tymowski. Tribal Organizations in Pre-state Poland (9th and 10th Centuries) in the Light of Anthropological Theories of Segmentary System and Chiefdom. – *Acta Poloniae Historica*, 2009, Vol. 99, No 1, 5–37.

Urbańczyk, Prz. 2008 – Przemysław Urbańczyk. *Trudne początki Polski*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008.

Van Rouveroy, E. A. B. 1987 – E. A. B. Van Rouveroy. Chef coutumier: un métier difficile. – *Politique africaine*, No 27 (Septembre – Octobre 1987), 19 – 29 <<http://www.politique-africaine.com/numeros/pdf/027019.pdf>>

Wagner, C. O. 1983 – Carlos O. Wagner. Aproximación al proceso histórico de Tartessos. – *Archivo Español de Arqueología*, 56, 1983, 3–36.

Wagner, C. O. 1990 – Carlos O. Wagner. La jefatura como instrumento de análisis del historiador. Cuestiones teóricas y metodológica. – En: *Espacio y organización social*. Madrid, 1990, 91–108.

Електронна версія:

https://www.academia.edu/313503/La_jefatura_como_instrumento_de_análisis_del_historiador. *Cuestiones teóricas y metodológica*, 21 p.

Wason, P. K. 1995 – Paul K. Wason. Social Types and the Limits of Typological Thinking in Social Archaeology. – In: Kradin, Nikolay N., and Lynsha, Valeri A. (eds.). *Alternative Pathways to Early State* [Russian Academy of Sciences, Far Eastern Division Institute of History, Archaeology and Ethnology]. Vladivostok: Dal'nauka, 1995.

Revised Version: <http://www.bates.edu/~pwason/Types.html>, accessible –03.5.2001.

Webb, M. 1975 – M. Webb. The Flag Follows Trade: An Essay on the Necessary Interaction of Military and Commercial Factors in State Formation. – In: Sabloff, J. A., and Lamberg-Karlovsky, C. C. (eds.). *Ancient Civilization and Trade*. Albuquerque, NM: School of American Research Press, 1975, 155 – 210.

Weisler, M., and al. 2005 – Marshall I. Weisler, and al. Thorium – 230 coral chronology of a late prehistoric Hawaiian chiefdom. – *Journal of Archaeological Science*, (2005), 21 July, 1 – 10.

Wilson, S. M. 1990 – Samuel M. Wilson. *Hispaniola: Caribbean chiefdoms in the age of Columbus*. Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1990.

Wilson, S. M. 1996 – Samuel M. Wilson. The rise of complex societies in the Caribbean. – In: XIII International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences. Forlì – Italia – 8/14 September 1996. 17. *The Prehistory of Americas*. Edited by Thomas R. Hester, Laura Laurencich-Minelli, Sandro Salvatori. Forlì, A.B.A.C.O. Edizioni, 1996.

Wilson, S. M. 1999 – Samuel M. Wilson. Cultural Pluralism and the Emergence of Complex Society in the Greater Antilles. – Paper, presented at the XVIII International Congress for Caribbean Archaeology, St. George's, Grenada, July 1999.

Wright, H. T. 1994 – Henry T. Wright. Prestate Political Formations. – In: Stein, Gil, and Rothman, Mitchell S. (eds.). Chieftoms and Early States in the Near East. [Monographs in World Archaeology No 8]. Madison, Wisconsin: Prehistory Press, 1994, 41 – 77.

Wright, H. T. 2006 – Henry T. Wright. Atlas of Chieftoms and Early States. – Structure and Dynamics: eJournal of Anthropological and Related Sciences, Volume 1, Issue 4, 2006, Article 1, 1 – 17.

Wright, H. T., and Johnson, G. A. 1975 – Henry T. Wright, and Gregory A. Johnson. Prestate Political Formations. – *American Anthropologist*, 77, 1975, 267 – 289.